

**GRAĐANSKO
VASPITANJE I VERSKA
NASTAVA –
PODJEDNAKO
(NE)VAŽNI?**

ZORAN PAVLOVIĆ
TAMARA DŽAMONJA IGNJATOVIĆ
ALEKSANDAR BAUCAL
KAJA DAMNJANOVIĆ

2020. godina

SADRŽAJ:

SPISAK GRAFIKA	1
SPISAK TABELA	1
UVOD 3	
CILJEVI I METOD ISTRAŽIVANJA	4
Predmet i ciljevi istraživanja.....	4
Upitnik	4
Uzorak.....	5
Procedura istraživanja.....	5
Obrada podataka	5
REZULTATI ISTRAŽIVANJA	6
UČENICI I UČENICE.....	6
Socio-demografski podaci	6
Poznavanje relevantnih sadržaja iz GV: postignuća na testu znanja iz GV	9
Stavovi i demokratske vrednosti učenika i učenica	25
Korelati znanja i opštih stavova i vrednosti	42
ZAKLJUČCI.....	46

SPISAK GRAFIKA

Grafik 1. Školski uspeh dve grupe učenika i učenica	7
Grafik 2. Šta si po nacionalnosti? (u %)	8
Grafik 3. Nivo obrazovanja roditelja učenika i učenica GV (u %).....	9
Grafik 4. Nivo obrazovanja roditelja učenika i učenica koji pohađaju Versku nastavu (u %)...	9
Grafik 5. Procenat učenika/ca koji ostvaruje određeni skor na testu znanja	10
Grafik 6. Koliko si informisan/a o političkim zbivanjima u zemlji? (%)	26
Grafik 7. Da li bi se družio/la sa osobama koja je po nacionalnosti ... ? (%).....	37
Grafik 8. Da li bi se družio/la sa osobom ... ? (%).....	38
Grafik 9. Koliko je po tvom mišljenju za Srbiju važno da postane članica Evropske unije? .	39

SPISAK TABELA

Tabela 1. Struktura uzorka učenika prema relevantnim socio-demografskim varijablama.....	6
Tabela 2. P1 Šta je od sledećeg tačno samo za građane demokratske države?	11
Tabela 3. P2 Kad za nekoga kažemo da poseduje građanske vrline, pod tim prvenstveno mislimo:	11
Tabela 4. P3 Izraz ‘demokratska vlast je ograničena’ znači da je vlast:.....	12
Tabela 5. P4 Izraz 'podela vlasti', znači:	12
Tabela 6. P5 Iza pojedine grane vlasti izaberi i dopiši broj pod kojim je opisana njena funkcija:	13
Tabela 7. P6 Zašto je u demokratiji nužno imati više od jedne političke stranke?.....	13
Tabela 8. P7 Osim što su opšti i regularni, koje od navedenih karakteristika demokratskih izbora su najvažnije?.....	14
Tabela 9. P8 Šta se od sledećeg prvenstveno odnosi na političku aktivnost građana kada je u pitanju položaj omladine u društvu?	15
Tabela 10. P9 Šta je najvažnija uloga civilnog društva?	15
Tabela 11. P10 Koje je načelo ključno za rad nevladinih organizacija?	16
Tabela 12. P11 Vladavina zakona znači:	16
Tabela 13. P12 Osnovne karakteristike određenih društvenih uređenja.....	17
Tabela 14. P13 U kojem slučaju demokratska vlast može ograničiti slobodu medija?.....	18
Tabela 15. P14 Na koji način demokratska vlast najbolje štiti političke interese svojih građana?	18
Tabela 16. P15 Kakvo političko uređenje ima zemlja opisana u primeru?	19
Tabela 17. P16 Šta je prvenstveni zadatak ombudsmana?	19
Tabela 18. P17 Grupa diplomiranih studenata Biološkog fakulteta koji žive u zagađenom području osnovala je organizaciju za zaštitu okoline.	20
Tabela 19. P18 U koju grupu prava spada sloboda okupljanja?	20
Tabela 20. P19 Šta znači pravo na rad?	21
Tabela 21. P20 Šta je od navedenog međunarodni pravni instrument zaštite ljudskih prava?21	
Tabela 22. P21 Kad se od manjine očekuje da prihvati kulturu dominantne grupe u nekom društvu, to nazivamo:.....	22
Tabela 23. P22 Evropski sud za ljudska prava je ustanova:	22
Tabela 24. P23 Međunarodne organizacije i njihova delatnost	23
Tabela 25. P24 Sloboda veroispovesti znači:	24

Tabela 26. P25 Prepoznavanje tipova odnosa prema drugim narodima.....	25
Tabela 27. Učestalost korišćenja različitih izvora informisanja	27
Tabela 28. Učešće u različitim oblicima aktivnosti	28
Tabela 29. Procena potencijalnog učešća u različitim aktivnostima u budućnosti.....	30
Tabela 30. Ocena važnosti različitih aspekata za demokratiju	31
Tabela 31. Ocena važnosti različitih vrednosti	33
Tabela 32. Mišljenje učenika i učenica o različitim kontroverznim temama	34
Tabela 33. Poverenje u različite institucije	35
Tabela 34. Slaganje sa tvrdnjama iz mini-skale autoritarnosti	39
Tabela 35. Ocene različitih aspekata koristi priključenja Srbije EU	41
Tabela 36. Regresioni model znanja, aktivizma i uverenja o suštini demokratije.....	44
Tabela 37. Regresioni model vrednosnih orijentacije.....	45
Tabela 38. Regresioni model poverenja u institucije i ocena priključenja Srbije EU	45

UVOD

Građansko vaspitanje (GV) je kao izborni predmet uveden u obrazovni sistem Republike Srbije školske 2001/2002. godine. Od tada su sprovedene dve obimne empirijske evaluacije ovog predmeta. Prva je izvedena nakon osam godina izvođenja predmeta, tačnije 2009. godine, a druga prošle godine, 2019. g, odnosno 10 godina posle prve studije. Druga studija je imala i komparativni karakter, jer je omogućila da se uporede podaci sa prvobitnim rezultatima učenika/ca srednjih škola praktično celu jednu generaciju kasnije, čime su se stekli uvidi u promene u statusu ovog predmeta u školama u Srbiji i njegovim efektima na znanja i stavove učenika kao članova društvene zajednice. Obe studije su sprovedene i publikovane uz podršku Građanskih inicijativa¹.

Autori prethodnih studija bili su svesni da bi potpuniji zaključci o evaluaciji efekata GV mogli da se dobiju jedino u komparaciji sa učenicima koji ovaj predmet nisu slušali. U tom cilju organizovana je i treća studija, koja se nadovezala na prethodnu, a sprovedena je sa učenicima istih srednjih škola, godinu dana kasnije, dakle praktično iste generacije, a koji su izabrali da pohađaju Versku nastavu tokom dosadašnjeg školovanja. Treba napomenuti da je inače broj učenika/ca koji pohađaju nastavu GV u odnosu na broj onih koji pohađaju Versku nastavu približno ravnomerno raspodeljen (oko 50% bira ovaj predmet)², a da je tokom školovanja, postojala mogućnost promene izbornog predmeta na početku novog ciklusa školovanja.

Nalazi ove komparativne studije, zasnovani na opsežnom ispitivanju znanja i stavova učenika i učenica, predstavljaju dodatni pokazatelj doprinosa predmeta GV u cilju sticanja znanja relevantnih za razumevanje građanskog društva i razvijanja stavova koji promovišu demokratke vrednosti i ličnu građansku odgovornost mladih za uključivanja u društvene tokove u Srbiji.

¹ Džamonja Ignjatović T., Baucal A., Pavlović Z., Damjanovic K. (2019) *Punoletstvo i zrelost građanskog vaspitanja- Evaluacija efekata*, Građanske inicijative, Beograd
Baucal, A., Džamonja Ignjatović, T., Trkulja M., Grujić S., Radić Dudić, R. (2009) *Građansko vaspitanje- procena dosadašnjih rezultata*, Građanske inicijative, Beograd

² <http://opendata.mpn.gov.rs/>

CILJEVI I METOD ISTRAŽIVANJA

Predmet i ciljevi istraživanja

Predmet ovog istraživanja je evaluativna analiza efekata predmeta Građansko vaspitanje na znanja i stavove učenika/ca kroz poređenje sa rezultatima učenika i učenica koji su pohađali ovaj predmet i onih koji su birali Versku nastavu.

Ciljevi istraživanja su se odnosili na komparativnu analizu učenika koji pohađaju GV i Versku nastavu u odnosu na:

- stečena znanja relevantna za razumevanje društvene zajednice i
- stavove prema demokratskim vrednostima i
- njihove spremnosti na društvenu participaciju.

Upitnik

Za prikupljanje podataka korišćen je isti upitnik koji je zadavan i učenicima GV u prethodnoj studiji, godinu dana ranije. Jedina razlika u odnosu na originalni upitnik odnosila se na izostavljanje dela pitanja koja se odnose na procenu samog predmeta GV koja nisu zadavana učenicima i učenicima koji nisu ni imali prilike da ga slušaju. Upitnik se sastojao od tri celine:

- 25 pitanja koja se odnose na stečena znanja učenika o građanskim pravima i slobodama, demokratiji, kulturnim različitostima, državnim i međunarodnim institucijama, itd;
- 14 klastera pitanja koja obuhvataju društvene stavove i participaciju učenika u društvu (spremnost na angažovanje u društveno-političkim organizacijama, humanitarnim aktivnostima, odnos prema drugim etničkim i verskim grupama, odnos prema tranziciji i članstvu u EU i sl.). Ova pitanja sadrže veći broj podređenih stavki;
- 7 pitanja se odnosilo na osnovne demografske podatke (pol, vrsta škole, školski uspeh, stepen obrazovanja roditelja i sl.).

Uzorak

Ispitanici u ovom istraživanju su bili učenici/e iz četvorogodišnjih i trogodišnjih srednjih škola na celoj teritoriji Srbije. Uzorak škola je bio je identičan prethodnoj studiji kako na rezultate ne bi uticali drugi faktori povezani sa školskom klimom i drugim sredinskim činiocima. U slučaju kada ispitivanje nije moglo da se ponovi u školi u kojoj su prikupljeni podaci od učenika/ca GV, u uzorku za komparaciju izostavljeni su podaci učenika i učenica iz ovih škola.

Početna selekcija škola je obavljena u dogovoru sa glavnim partnerom u istraživanju (NGO Građanske inicijative). Uzorak je bio prigodan, ali se vodilo računa da se obuhvati što šira teritorija Srbije, kao i da raspodela po tipu škole bude ujednačena.

Ukupno je ispitano 420 učenika i učenica koji slušaju Versku nastavu, koji su upoređeni sa 676 učenika/ca ispitanih u istim školama u prethodnoj studiji, a koji slušaju GV. Tako se ukupan uzorak sastojao od 1096 učenika i učenica završnih razreda gimnazija i srednjih četvorogodišnjih i trogodišnjih stručnih i tehničkih škola iz škola sa cele teritorije Srbije. Detaljan prikaz karakteristika uzoraka dat je u okviru rezultata ispitivanja.

Procedura istraživanja

Obučeni ispitivači su u školama sprovodili ispitivanje u dogovoru sa direktorima škola. Učenici i učenice su popunjavali upitnike u papirnom formatu tokom jednog školskog časa. Učešće u ispitivanju je bilo dobrovoljno i anonimno. Obezbeđena je poverljivost podataka u najvećoj mogućoj meri, tako da ispitanici nisu ostavljali lične podatke. Učenici/e su upitnike popunjavali samostalno, a tokom rada, nisu bili ometani, niti im je pomagano tokom ispitivanja. Prikupljeni podaci su potom uneti u prethodno oformljenu bazu podataka.

Obrada podataka

Obrada podataka uključivala je nekoliko međupovezanih procedura. Početne provere psihometrijskih karakteristika upitnika obavljene su u prethodnom ispitivanju. Pre obrade podataka, izvršena je analiza nedostajućih podataka i utvrđivanje eventualnih problematičnih slučajeva i njihovo eventualno isključivanje iz dalje analize. Pored prikaza mera

deskriptivne statistike (procenti, prosečne vrednosti), druge, složenije analize su opisane detaljnije uz prikaz podataka za odgovarajuće skupine pitanja.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

UČENICI I UČENICE

Socio-demografski podaci

Ispitivanjem je obuhvaćeno ukupno 1096 učenika i učenica. U ispitivanom uzorku većina učenika je pohađala GV (63%), dok je manji broj učenika pohađao Versku nastavu (37%). Podatke o strukturi uzorka ćemo odmah prikazivati s obzirom na izborni predmet jer su nam potencijalne razlike u strukturi dva poduzorka važne za kasniju interpretaciju. Odmah u tom smislu možemo zaključiti da razlika među učenicima i učenicama koji pohađaju GV i Versku nastavu po nizu relevantnih socio-demografskih karakteristika nema (Tabela 1).

Tabela 1. Struktura uzorka učenika prema relevantnim socio-demografskim varijablama

			Izborni predmet		Ukupno
			GV	VN	
Pol	Muški	f	259	146	405
		%	38.3%	34.8%	37.0%
	Ženski	f	417	274	691
		%	61.7%	65.2%	63.0%
Vrsta škole	Gimnazija	f	231	151	382
		%	34.5%	35.4%	34.9%
	Četvorogodišnja SŠ	f	381	252	633
		%	56.9%	59.2%	57.8%
	Trogodišnja SŠ	f	58	23	81
		%	8.7%	5.4%	7.4%
Imaš li nameru da se zaposliš posle srednje škole?	Ne	f	316	211	527
		%	47.3%	50.1%	48.4%
	Da	f	352	210	562
		%	52.7%	49.9%	51.6%
Od kada pohađaš izborni predmet?	Od 1. razreda osnovne škole	f	313	320	633
		%	51.7%	76.4%	61.8%
	Od 5. razreda osnovne škole	f	91	36	127
		%	15.0%	8.6%	12.4%
	Od 1. razreda srednje škole	f	147	21	168
		%	24.3%	5.0%	16.4%
	Nešto drugo	F	54	42	96
		%	8.9%	10.0%	9.4%

Učenice (63%) su u uzorku disproporcionalno više zastupljene od učenika (37%), budući da podaci Republičkog zavoda za statistiku (RZS)³ ukazuju da je na kraju školske 2017/18 polna struktura uzorka bila 51%:49% u korist učenika, tj. mladića.

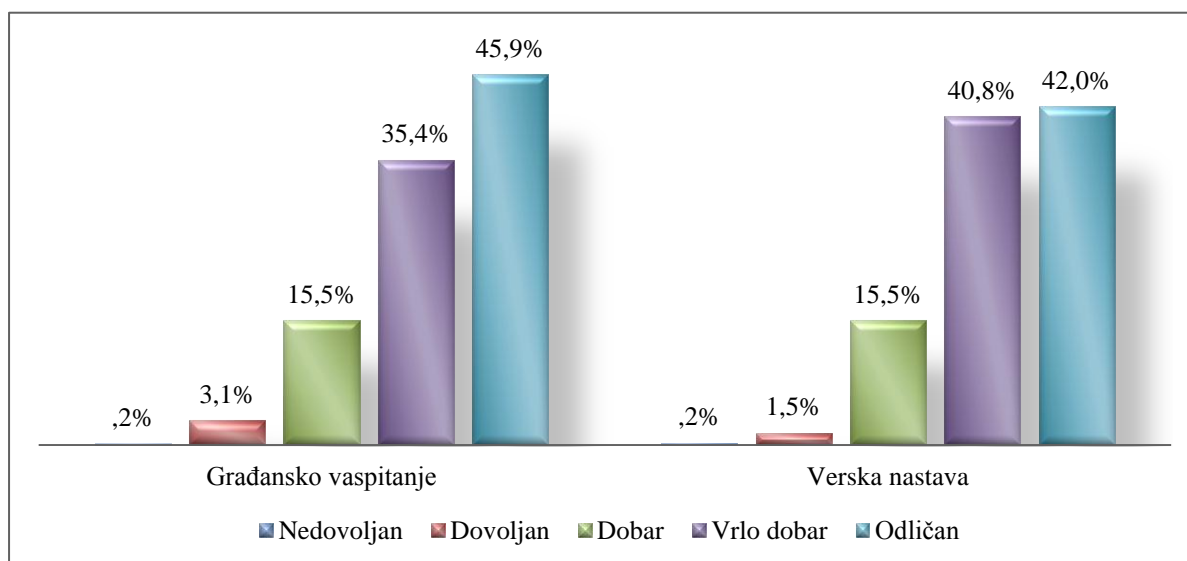
U ispitivanju je učestvovalo 35% učenika/ca iz gimnazija, 58% iz četvorogodišnjih srednjih tehničkih ili stručnih škola i 8% iz trogodišnjih srednjih tehničkih ili stručnih škola. Struktura uzorka prema tipu škole, tj. području rada odgovara strukturi učenika koja u tom smislu postoji na nivou populacije. Najsvježiji podaci RZS, koju su za školsku 2017/18. godinu, potvrđuju ovaj odnos učenika/ca prema tipu škole⁴.

S obzirom da većina učenika dolazi iz srednjih tehničkih i stručnih škola, nešto više od polovine (52%) učenika/ca iz uzorka namerava da se zaposli posle završene škole, odnosno ne planira nastavak školovanja (48%).

Najveći broju učenika i učenica izborni predmet pohađa od početka osnovne škole. To važi za više od polovine učenika pohađalo je predmet GV još od početka osnovne škole (52%) i tri četvrtine onih koji pohađaju Versku nastavu (76%), što ukazuje na to da je tokom školovanja bilo više prelaska sa prvobitno izabrane Verske nastave na Građansko vaspitanje, nego obrnuto.

Školsko postugnuće dve grupe učenika i učenica je relativno ujednačeno (Grafik 1). Najviše onih koji pohađaju bilo koji od dva izborna predmeta ima odličan uspeh.

Grafik 1. Školski uspeh dve grupe učenika i učenica

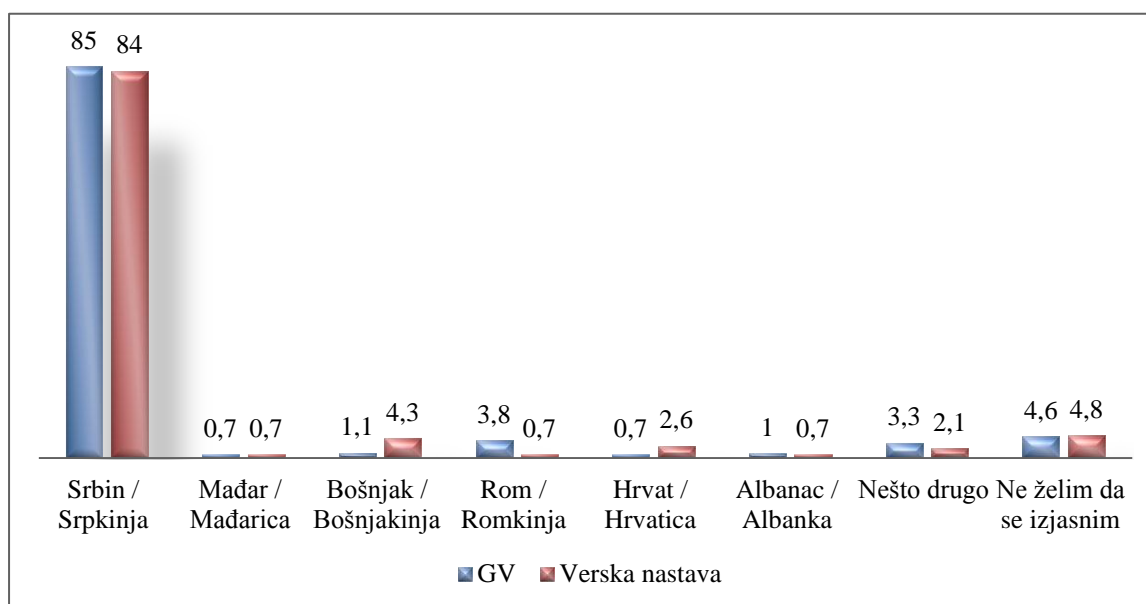
³ <http://data.stat.gov.rs>

⁴ <http://data.stat.gov.rs>

Među učenicima je najviše zastupljeno pripadnika srpske nacionalnosti (Grafik 2). Po učestalosti, a od svih ostalih ponuđenih, odnosno zastupljenih kategorija, najveća je ona koja okuplja učenike koji ne žele da se izjasne (5%). Trebalo bi u daljem radu ispitati razloge ovakvog opredeljivanja među učenicima. Pripadnika i pripadnica drugih, manjinskih etničkih grupa u uzorku je veoma malo. Među ispitanicima koji su se izjasnili da su nacionalnosti koje nisu ponuđene u upitniku, ima odgovora koji se odnose na ex-YU region (npr. makedonaska, crnogorska) ili iz drugih zemalja (npr. Englez) ili iz mešovitih brakova naših nacionalnih manjina (npr. Srbin i Mađar), a ima i šaljivih odgovora (npr. Pigmejac).

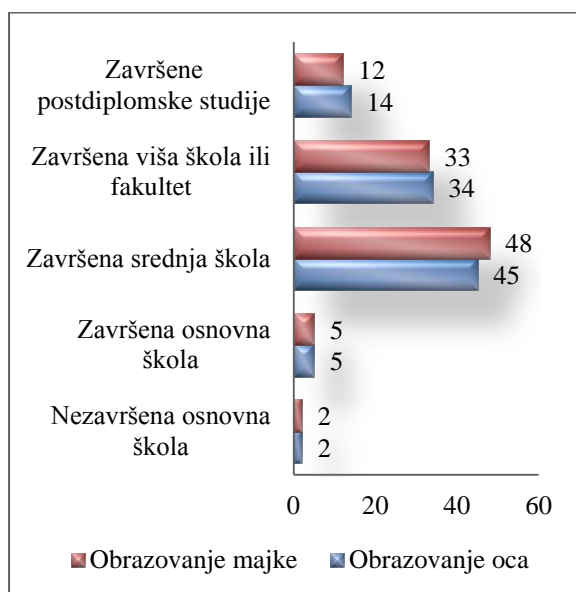
Prema bilo kom od opisanih kriterijuma, nema značajnih razlika između učenika i učenica koji pohađaju dva izborna predmeta.

Grafik 2. Šta si po nacionalnosti? (u %)

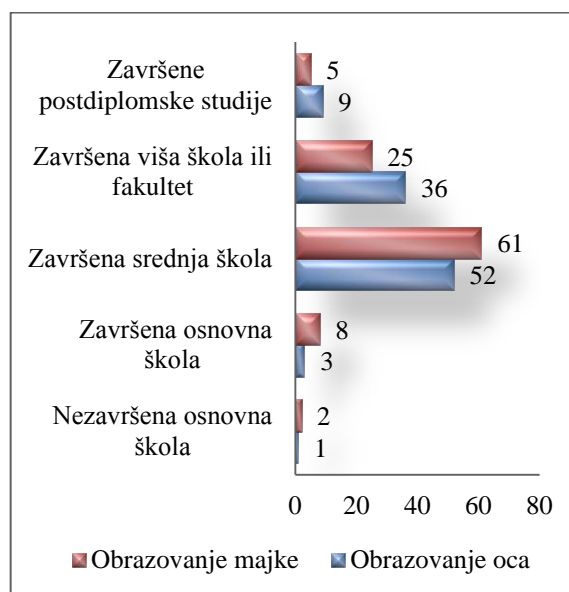

Značajne razlike postoje u vezi sa dve karakteristike. Prva je nivo obrazovanja roditelja. U celini posmatrano, među ispitanim učenicima i učenicama, najbrojniji su oni koji dolaze iz porodica u kojima otac i/ili majka ima srednje obrazovanje (Grafik 3 i 4). Međutim, primetan je trend da su roditelji učenika i učenica koji pohađaju GV imaju viši nivo obrazovanja, nego roditelji učenika i učenica koji pohađaju Versku nastavu. Usput, obrazovna struktura roditelja ispitanih učenika i učenica bitno odstupa od obrazovne strukture populacije. Podaci poslednjeg popisa RZS ukazuju da u Srbiji ima približno trećina (32%) građana i građanki sa završenom ili nezavršenom osnovnom školom, polovina (49%) onih sa srednjoškolskim obrazovanjem i 16% sa višim i visokim obrazovanjem. Ukoliko to imamo u vidu, uzorak roditelja ispitanih učenika i učenica je “natprosečno” obrazovan.

Grafik 3. Nivo obrazovanja roditelja učenika i učenica GV (u %)

Grafik 4. Nivo obrazovanja roditelja učenika i učenica koji pohađaju Versku nastavu (u %)

Poznavanje relevantnih sadržaja iz GV: postignuća na testu znanja iz GV

S obzirom na osnovnu svrhu ove studije da se evaluiraju rezultati dosadašnje nastave, na prvom mestu je ispitivan nivo stečenih znanja koja su učenici i učenice do završnog razreda srednjih škola imali prilike da steknu pretežno kroz nastavni program Građanskog vaspitanja. Ukupno je 25 pitanja uključeno u ovaj deo upitnika, ali su neka pitanja sadržavala više podpitanja, što je ukupno činilo skor od 36 mogućih tačnih odgovora. Pitanja, tj. stavke u testu znanja imale su formu zatvorenih pitanja sa ponuđenim odgovorima, a učenici/e su imali uputstvo da zaokruže onaj odgovor koji smatraju tačnim.

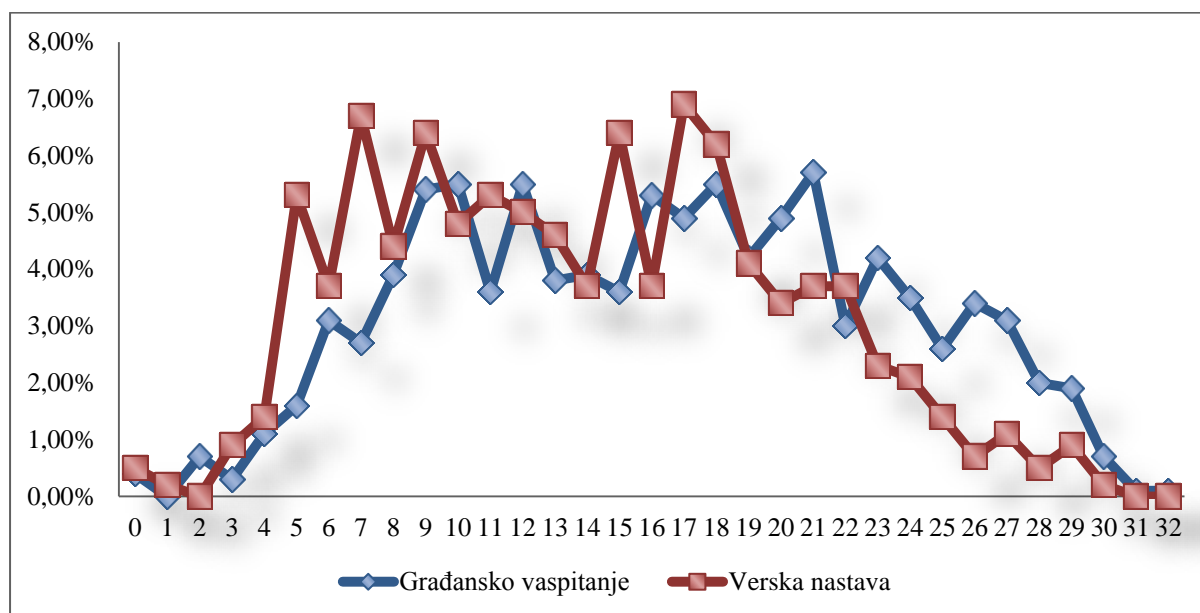
Ukupan skor svakog učenika na testu znanja je dobijen kao zbir tačnih odgovora sa maksimalnim skorom od 36 poena. Prosečno postignuće učenika je $M=15.45$ ($SD=6.70$), što predstavlja nešto manje od polovine teorijski maksimalnog skora na testu (36), a realni raspon postignuća učenika se kretao od 0 do 32 poena, pošto nijedan učenik nije uspeo da tačno odgovori na sva pitanja u testu. Nisko postignuće, odnosno ispod 25% tačnih odgovora (do 9 poena) imala približno 1/4 učenika/ca (23%). Nema učenika i učenica koji su osvojili maksimalni broj poena, a odlične rezultate, preko 30 poena, postiže samo 8 učenika i učenica, odnosno manje od 1%.

Razlike između dve grupe učenika su pritom statistički značajne. U proseku posmatrano, oni koji pohađaju GV pokazali su više postignuće ($M=16.33$, $SD=6.81$) u odnosu na one koji pohađaju Versku nastavu ($M=13.94$, $SD=6.94$), $t(1176)=6.01$, $p<.001$.

Na grafiku 5 prikazana je uspešnost učenika u dva poduzorka na osnovu frekvencije tačnih odgovora. Iz grafika su indirektno vidljive razlike između dve grupe učenika; ilustracije radi, petina onih koji slušaju GV (19%) pokazuje nisko postignuće na testu, do 9 poena, dok to važi za 29.5% onih koji pohađaju Versku nastavu.

Grafik 5. Procenat učenika/ca koji ostvaruje određeni skor na testu znanja

Pored ukupnog postignuća učenika, analiza je usmerena i na same sadržaje kojima su učenici ovladali, odnosno na one sadržaje koji su im manje poznati. Naredni nivo analize odnosi se na odgovore na pojedinačna pitanja, koji ne ukazuju samo na stepen ovladavanja specifičnim znanjima, već dodatno pojašnjava koje se greške najčešće javljaju. Na osnovu takvih pokazatelja mogu da se mapiraju neki od razloga specifičnih teškoća, odnosno nepotpunog poznavanja i mešanja nekih sadržaja. Svako pitanje iz testa znanja je navedeno kao naslov odgovarajuće tabele. Razlike između dve grupe učenika i učenica značajne su na većini pitanja i bez izuzetka ukazuju na bolje postignuće onih koji slušaju GV (u skladu s postignućem na testu u celini), pa ćemo skrenuti pažnju onda kada one *nisu* značajne.

Upitani da adekvatno prepoznaju ulogu građana i građanski u demokratskoj državi, svega četvrtina učenika i učenica koji pohađaju GV odgovorila je tačno, tj. da građani i građanke nadziru vlast (Tabela 2). To, sa druge strane, važi tek za svakog desetog učenika ili

učenicu koji pohađaju Versku nastavu; tačan odgovor u ovoj grupi učenika je najmalobrojniji. Najveću broj u oba slučaja daje netačan odgovor i smatra da je za građane/ke demokratske države karakteristično da vode brigu o svojim interesima (trećina i jednih i drugih) ili da građani poštuju vlast (između trećine i četvrtina ispitanika), što može da bude pokazatelj orijentacije ka ličnom nasuprot zajedničkom interesu, tj. mešanje liberalnih i demokratskih principa, pa čak i prisustva autoritarne svesti kod mladih - gde se suština demokratije svodi na poštovanje vlasti.

Tabela 2. P1 Šta je od sledećeg tačno samo za građane demokratske države?

	Građansko vaspitanje		Verska nastava	
	Frekvencija	procenat (%)	frekvencija	Procenat (%)
1. građani vode brigu o vlasti	125	16.8	99	22.7
2. građani nadziru vlast⁵	198	26.7	46	10.6
3. građani vode brigu o svojim interesima	226	30.5	149	34.2
4. građani poštuju vlast	174	23.5	133	30.5
5. Bez odgovora	19	2.6	9	2.1
<i>Ukupno</i>	<i>742</i>	<i>100</i>	<i>436</i>	<i>100</i>

Pod građanskim vrlinama, polovina učenika/ca koji pohađaju GV (53,8%) tačno prepoznaje da se taj termin odnosi na brigu za interese zajednice, dok trećina njih smatra da se to odnosi na civilizovano ponašanje (29,9%) (tabela 3). Učenici/ce koji pohađaju Versku nastavu zaštitu interesa zajednica donekle poistovećuju sa uljudnim ponašanjem, budući da ova dva odgovora daje najveći i to jednak broj učenika/ca (39%). Manjina njih zapravo daje tačan odgovor.

Tabela 3. P2 Kad za nekoga kažemo da poseduje građanske vrline, pod tim prvenstveno mislimo:

	Građansko vaspitanje		Verska nastava	
	frekvencija	procenat (%)	frekvencija	procenat (%)
1. da je član nevladine organizacije, a ne političke stranke	20	2.7	18	4.1
2. da se brine za interese zajednice	399	53.8	171	39.2
3. da se ponaša civilizovano	222	29.9	174	39.9
4. da ima građanska prava	82	11.1	67	15.4
5. Bez odgovora	19	2.6	6	1.4
<i>Ukupno</i>	<i>742</i>	<i>100</i>	<i>436</i>	<i>100</i>

⁵ Tačni odgovori su prikazani zadebljanim slovima.

Slično, više od polovine i jednih i drugih učenika i učenica (57%, odnosno, 51%) tačno prepoznaje smisao ograničenja vlasti u demokratskom društvu, tj. da je demokratska vlast ograničena u svojoj moći (tabela 4). Razlike između dve grupe učenika/ca na ovom pitanju nisu statistički značajne.

Tabela 4. P3 Izraz ‘demokratska vlast je ograničena’ znači da je vlast:

	Građansko vaspitanje		Verska nastava	
	frekvencija	procenat (%)	frekvencija	procenat (%)
1. ograničena u broju izabраних predstavnika	129	17.4	80	18.3
2. ograničena u svojoj moći	426	57.4	221	50.7
3. ograničena u trošenju	47	6.3	40	9.2
4. ograničena na teritoriju na kojoj vlada	120	16.2	85	19.5
5. Bez odgovora	20	2.7	10	2.3
<i>Ukupno</i>	<i>742</i>	<i>100</i>	<i>436</i>	<i>100</i>

Dve trećine učenika i učenica koji pohađaju GV (69%) zna da se vlast deli na zakonodavnu, sudsku i izvršnu (tabela 5), a to zna i svaki drugi učenik/ca koji pohađa Versku nastavu (54%). Najčešći pogrešni odgovor se odnosi na to da se podela vlasti podrazumeva stranačku raspodelu u parlamentu (14%, odnosno, 24%), što ukazuje na doživljaj uloge stranaka u sadašnjim društvenim okolnostima.

Tabela 5. P4 Izraz 'podela vlasti', znači:

	Građansko vaspitanje		Verska nastava	
	frekvencija	procenat (%)	frekvencija	Procenat (%)
1. podela vlasti između više stranaka u parlamentu	102	13.7	106	24.3
2. podela vlasti između civilne, javne i vojne	35	4.7	29	6.7
3. podela vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudsku	517	69.7	237	54.4
4. podela vlasti između državnog, civilnog i privatnog sektora	72	9.7	54	12.4
5 Bez odgovora	16	2.2	10	2,3
<i>Ukupno</i>	<i>742</i>	<i>100</i>	<i>436</i>	<i>100</i>

Funkciju parlamenta, vlade i pravosuđa (tabela 6) tačno prepoznaje između približno polovine i dve trećine učenika i učenica (45-66%). Učenicima i učenicama izgleda da je

najjasnija funkcija pravosuđa, dok je funkcija vlade jasna polovini učenika (56%, tj. 45%), a funkciju parlamenta razume dve trećine učenika/ca koji pohađaju GV i polovina onih sa veronauke. Između trećine i četvrtine učenika funkciju vlade se meša sa donošenjem zakona, a pravosuđa sa sprovođenjem zakona (četvrtina i jednih i drugih).

Tabela 6. P5 Iza pojedine grane vlasti izaberi i dopiši broj pod kojim je opisana njena funkcija:

	P5a Parlament				P5b Vlada				P5v Pravosuđe			
	Građansko vaspitanje		Verska nastava		Građansko vaspitanje		Verska nastava		Građansko vaspitanje		Verska nastava	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
1. sprovođenje zakona	122	16.4	99	22.7	414	55.8	196	45.0	169	22.8	114	26.1
2. donošenje zakona	468	63.1	220	50.5	198	26.7	145	33.3	41	5.5	42	9.6
3. primena zakona u pojedinačnim slučajevima	118	15.9	87	20.0	92	12.4	67	15.4	493	66.4	253	58.0
5. Bez odgovora ili nešto drugo	34	4.6	30	6.9	38	5.1	27	6.2	39	5.3	27	6.2
<i>Ukupno</i>	<i>742</i>	<i>100</i>	<i>436</i>	<i>100</i>	<i>742</i>	<i>100</i>	<i>436</i>	<i>100</i>	<i>742</i>	<i>100</i>	<i>436</i>	<i>100</i>

Nešto više od polovine učenika i učenica iz obe grupe tačno prepoznaje da se nužnost postojanja više od jedne političke stranke u demokratiji ogleda u mogućnosti zastupanja različitih interesa (tabela 7). Najčešći netačni odgovori su oni u kojima se kao smisao stranačkog pluralizma navodi ravnoteža vlasti i da se osigura jednakost građana i građanki. Razlike u distribuciji odgovora na ovo pitanje između dve grupe učenika/ca nisu statistički značajne.

Tabela 7. P6 Zašto je u demokratiji nužno imati više od jedne političke stranke?

	Građansko vaspitanje		Verska nastava	
	frekvencija	procenat (%)	frekvencija	Procenat (%)
1. da se održi ravnoteža vlasti	133	17.9	60	13.8
2. da se osigura jednakost građana	121	16.3	82	18.8
3. da se zastupaju različiti interesi	405	54.6	245	56.2
4. da se suzbije korupcija vlasti	54	7.3	40	9.2
5. Bez odgovora	29	3.9	9	2.1
<i>Ukupno</i>	<i>742</i>	<i>100</i>	<i>436</i>	<i>100</i>

Većina učenika i učenica, bez obzira na izborni predmet (62%, tj 57%, razlike, takođe, nisu značajne) zna da su najvažnije karakteristike demokratskih izbora jednako pravo glasa svih i da je glasanje tajno (tabela 8). Ostali odgovori takođe ističu bitne karakteristike demokratskih izbora, pa se ukupno trećina učenika izjasnila za dodatne karakteristike kao što su poštene političke kampanje i sl.

Tabela 8. P7 Osim što su opšti i regularni, koje od navedenih karakteristika demokratskih izbora su najvažnije?

	Građansko vaspitanje		Verska nastava	
	frekvencija	procenat (%)	frekvencija	Procenat (%)
1. jednako pravo glasa i tajnost glasanja	459	61.9	249	57.1
2. jednako pravo glasa i prisustvo nezavisnih medija	103	13.9	72	16.5
3. jednako pravo glasa i kontrola nevladinih organizacija	76	10.2	49	11.2
4. tajno glasanje i poštene političke kampanje	81	10.9	60	13.8
5. Bez odgovora	23	3.1	6	1.4
<i>Ukupno</i>	742	100	436	100

Dok su pravila demokratske političke igre većini učenika i učenica relativno jasna, politička aktivnost građana je pojam koji ih veoma zbunjuje, koji izgleda ne razumeju na pravi način, ili je taj pojam u trenutnim okolnostima drugačiji u praksi nego u teoriji. Tek približno svaki peti-šesti učenik/ca (16-19%) smatra da se politička aktivnost prvenstveno ostvaruje obraćanjem poslaniku. Najveći broj učenika, (skoro) polovina njih (48-51%), pod političkom aktivnošću podrazumeva direktni politički angažman (kroz učešće u procesu izgradnje nacionalnog plana za mlade), a ne demokratsko učešće u tom procesu preko predstavnika (tabela 9). Moguće je su učenici razumeli ovo pitanje kao da se odnosi samo na mlade građane, a ne na građane uopšteno. Moguće je, takođe, da su dobijeni odgovori posledica uopštene preferencije, pa i poimanja političkog aktivizma od strane mladih kao direktnije, neposredovane forme političke participacije. U svakom slučaju, reklo bi se da se radi o nekim generalnim trendovima u mišljenju mladih, budući da su obrasci odgovora na ovo pitanje vrlo slični u dve grupe učenika/ca i razlike nisu statistički značajne.

Tabela 9. P8 Šta se od sledećeg prvenstveno odnosi na političku aktivnost građana kada je u pitanju položaj omladine u društvu?

	Građansko vaspitanje		Verska nastava	
	frekvencija	procenat (%)	frekvencija	Procenat (%)
1. obraćanje poslaniku radi izmene zakona o mladima	120	16.2	88	20.2
2. učestvovanje u procesu izrade nacionalnog programa za mlade	377	50.8	207	47.5
3. doniranje novca organizaciji mladih	116	15.6	69	15.8
4. organizovanje pomoći mladima koji žive s rizikom	102	13.7	56	12.8
5. Bez odgovora	27	3.6	16	3.7
<i>Ukupno</i>	742	100	436	100

Između polovine i dve trećine učenika i učenica (56-66%) adekvatno prepoznaje da je najvažnija uloga civilnog društva da štiti zajedničke interese onih koji su se dobrovoljno uključili u organizacije civilnog društva (tabela 10) i to više važi za učenike/ce koji pohađaju GV. Manji broj njih smatra da je najznačajnija uloga civilnog društva da učestvuje u radu vlade ili osnivanje nevladinih organizacija u lokalnoj zajednici (16,4%), i zastupljenost tih odgovora je na relativno sličnom nivou u obe grupe učenika/ca.

Tabela 10. P9 Šta je najvažnija uloga civilnog društva?

	Građansko vaspitanje		Verska nastava	
	frekvencija	procenat (%)	frekvencija	Procenat (%)
1. osnivanje nevladinih organizacija u lokalnoj zajednici	100	13.5	48	11.0
2. organizovanje protesta protiv vlasti	68	9.2	69	15.8
3. zaštita zajedničkih interesa	489	65.9	244	56.0
4. učestvovanje u radu vlade	70	9.4	67	15.4
5. Bez odgovora	15	2.0	8	1.8
<i>Ukupno</i>	742	100	436	100

S tim u vezi je i podatak da tek četvrtina učenika i učenica u obe grupe tačno prepoznaje da je osnovni princip na kome se zasniva rad nevladinih organizacija – nepristrasnost (tabela 11). Praktično su se odgovori učenika ravnomerno (približno po četvrtina) raspodelili na ostala tri odgovora - da je ključno načelo rada nevladinog sektora da imaju kritički stav prema vlasti, isto mišljenje o problemima zajednice i dobrovoljnost članstva, što ukazuje na povezivanje rada nevladinih organizacija sa političkim delovanjem

ili usmeravanjem na manje važne karakteristike NVO, kao što je dobrovoljnost učlanjivanja. Nema razlike u distribuciji odgovora na ovo pitanju među učenicima/cama koji pohađaju GV ili Versku nastavu.

Tabela 11. P10 Koje je načelo ključno za rad nevladinih organizacija?

	Građansko vaspitanje		Verska nastava	
	frekvencija	procenat (%)	frekvencija	Procenat (%)
1. nepristranost	172	23.2	114	26.1
2. kritički stav prema vlasti	192	25.9	104	23.9
3. dobrovoljnost članstva	185	24.9	105	24.1
4. isto mišljenje o problemima zajednice	175	23.6	97	22.2
5. Bez odgovora	18	2.4	16	3.7
<i>Ukupno</i>	742	100	436	100

Približno polovina učenika i učenica iz obe grupe razume da je osnovno značenje vladavine zakona postojanje jednakosti svih građana pred zakonom (tabela 12). Ipak, čak trećina učenika i učenica (30,6%) izjednačava pojam vladavine zakona sa imperativom poštovanja zakona, i ovaj rezultat je sličan u obe grupe učenika/ca. Iako su distribucije odgovora vrlo slične, tačnije razumevanje vladavine zakona pokazali su učenici/e koji pohađaju GV, mada su razlike relativno niskog intenziteta.

Tabela 12. P11 Vladavina zakona znači:

	Građansko vaspitanje		Verska nastava	
	frekvencija	procenat (%)	frekvencija	Procenat (%)
1. da zakone stvaraju građani kao nosioci vlasti	26	3.5	36	8.3
2. da parlament mora nadzirati primenu zakona	75	10.1	47	10.8
3. da građani moraju poštovati zakone	237	31.9	138	31.7
4. da su svi jednaki pred zakonom	373	50.3	201	46.1
5. Bez odgovora	31	4.2	14	3.2
<i>Ukupno</i>	742	100	436	100

Većina učenika adekvatno prepoznaje osnovne karakteristike društvenih uređenja (tabele 13), a razlike između dve grupe učenika su značajne. Svaki drugi učenik i učenica koji pohađa GV ispravno identifikuju da je suština liberalizma naglasak na slobodi pojedinca

(51%), da o tiraniji ili diktaturi govorimo kada je vladar iznad zakona (54%), a o demokratiji kada je naglasak na učestvovanju građana i građanki (62%). Većina učenika i učenica (35%) ispravno identifikuje totalitarizam kao uređenje u kome je vlast koncentrisana u jednoj partiji ili vodi, mada značajan broj njih u tome prepoznaje elemente tiranije (17,3%). Trendovi odgovora slični su i u grupi učenika/ca koji pohađaju Versku nastavu, ali su procenti tačnih odgovora po pravilu niži i uglavnom relativno, a ne apsolutno većinski.

Vredi skrenuti pažnju i na podatak da se na ovoj grupi pitanja pojavljuje relativno veliki broj situacija „bez odgovora“ – približno svaki deseti učenik ili učenica ne daje odgovor na ovim pitanjima, što može biti indikator nerazumevanja fenomena o kojima se govori. To posebno važi za učenike koji pohađaju Versku nastavu, mada je neka vrsta konstante u učeničkom odgovaranju, budući da se sličan trend registruje u obe grupe učenika, samo je jednoj nešto izraženiji.

Tabela 13. P12 Osnovne karakteristike određenih društvenih uređenja

	P12a naglasak na slobodi pojedinca				P12b vladar iznad zakona				P12v vlast koncentrisana u jednom vodi ili stranci				P12g naglasak na učestvovanju građana			
	GV		VN		GV		VN		GV		VN		GV		VN	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
1. anarhija	151	20.4	67	15.4	87	11.7	54	12.4	101	13.6	67	15.4	39	5.3	28	6.4
2. demokratija	62	8.4	50	11.5	37	5.0	33	7.6	44	5.9	23	5.3	462	62.3	227	52.1
3. tiranija /diktatura	28	3.8	21	4.8	404	54.4	185	42.4	129	17.4	78	17.9	18	2.4	25	5.7
4. liberalizam	375	50.5	187	42.9	40	5.4	26	6.0	40	5.4	36	8.3	52	7.0	36	8.3
5. totalitarizam	15	2.0	11	2.5	72	9.7	54	12.4	256	34.5	123	28.2	41	5.5	23	5.3
6. federalizam	29	3.9	30	6.9	24	3.2	15	3.4	71	9.6	33	7.6	47	6.3	30	6.9
7. Bez odgovora	82	11.1	66	15.1	78	10.5	69	15.8	101	13.6	76	17.4	83	11.2	67	15.4
<i>Ukupno</i>	742	100	436	100	742	100	436	100	742	100	436	100	742	100	436	100

Između dve grupe učenika postoje izražene razlike u pogledu odgovora na pitanje u kojim situacijama demokratska vlast može ograničiti slobodu medija (Tabela 14). Polovina učenika i učenica koji pohađaju GV (52%) (ispravno) zna da demokratska vlast može ograničiti slobodu medija ukoliko oni šire informacije koje mogu ugroziti sigurnost građana. To je u ovoj grupi učenika asolutno dominantan odgovor. Učenici/e koji pohađaju Versku nastavu takođe najčešće daju tačan odgovor, ali to čini nešto iznad trećine učenika. Nezanmarljiv broj učenika koji pohađaju Versku nastavu kritiku vlasti smatraju pojavom koja zaslužuje cenzuru medija; to važi i za jedan, doduše manji, broj učenika koji pohađaju GV.

Tabela 14. P13 U kojem slučaju demokratska vlast može ograničiti slobodu medija?

	Građansko vaspitanje		Verska nastava	
	frekvencija	procenat (%)	frekvencija	Procenat (%)
1. ako mediji iznose neistine o delovanju vlasti	153	20.6	106	24.3
2. ako mediji veličaju opoziciju koja planira da sruši predsednika	81	10.9	57	13.1
3. ako mediji šire informacije koje mogu ugroziti sigurnost građana	385	51.9	171	39.2
4. ako otvoreno pozivaju građane da se suprotstave odlukama vlasti	91	12.3	88	20.2
5. Bez odgovora	32	4.3	14	3.2
<i>Ukupno</i>	742	100	436	100

Pitanje na koji način demokratska vlast, u kontekstu izbora, najbolje štiti političke interese svojih građana i građanki spada u grupu pitanja sa najmanjim procentom tačnih odgovora u obe grupe učenika; približno petina i jednih i drugih (tabela 15) zna da je najadekvatnija zaštita prava nemešanje u izbore. Najviše učenika i učenica iz obe grupe smatra da je to zapravo podsticanje građana i građanki od strane vlasti da izađu na izbore. Značaj procenat učenika u obe grupe smatra da je najbolja zaštita političkih interesa kontrola izbornog procesa. Razloge za ovakve podatke verovatno treba tražiti u snažnoj društvenoj polarizaciji oko izbornog procesa, neuviđanja kompromitovanja izbornih uslova, ali i svojevrsnoj „normalizacije“ političke prakse mešanja vlasti u izborni proces.

Tabela 15. P14 Na koji način demokratska vlast najbolje štiti političke interese svojih građana?

	Građansko vaspitanje		Verska nastava	
	frekvencija	procenat (%)	frekvencija	Procenat (%)
1. osigurava novac za poštene izbore	67	9.0	54	12.4
2. ne meša se u izbore	178	24.0	98	22.5
3. kontroliše izborni proces	127	17.1	98	22.5
4. podstiče građane da izađu na izbore	339	45.7	173	39.7
5. Bez odgovora	31	4.2	13	3.0
<i>Ukupno</i>	742	100	436	100

Raspodela odgovora učenika na pitanje u kome se tražilo da iz opisa političkog uređenja zemlje prepoznaju o kom se uređenju radi (tabela 16), pokazuje da nešto manje od

polovine učenika i učenica koji pohađaju GV, odnosno trećina onih koji pohađaju Versku nastavu tačno uspeva da prepozna karakteristike autokratskog uređenja (44%, tj. 35%). Razlike između dve grupe su prilično izražene. Ipak, svaki četvrti učenik/ca u obe grupe opis autokratskog uređenja pripisuje demokratskom političkom uređenju. To ukazuje na visok stepen nerazumevanja suštine demokratskog uređenja.

Tabela 16. P15 Kakvo političko uređenje ima zemlja opisana u primeru?

U zemlji nema političkih stranaka. Vlast je u rukama jedne osobe. Građani svake četiri godine izlaze na izbore. Izborima se daje legitimitet vodi.

	Građansko vaspitanje		Verska nastava	
	frekvencija	procenat (%)	frekvencija	Procenat (%)
1. monarhija	136	18.3	113	25.9
2. demokratija	210	28.3	117	26.8
3. autokratija	329	44.3	153	35.1
4. oligarhija	44	5.9	42	9.6
5. Bez odgovora	23	3.1	11	2.5
<i>Ukupno</i>	742	100	436	100

Polovina učenika/ca (54%) koji pohađaju GV i skoro polovina onih koji pohađaju Versku nastavu (42%) adekvatno prepoznaje ulogu ombudsmana u zaštiti građana i građanki od samovolje vlasti (tabela 17). Razlike i na ovom pitanju ukazuju da učenici/e koji pohađaju GV u većoj meri tačno odgovaraju na ovo pitanje.

Tabela 17. P16 Šta je prvenstveni zadatak ombudsmana?

	Građansko vaspitanje		Verska nastava	
	frekvencija	procenat (%)	frekvencija	Procenat (%)
1. da štiti osobe na vlasti od protesta građana	64	8.6	59	13.5
2. da štiti građane od samovolje vlasti	401	54.0	183	42.0
3. da štiti zaposlene od privatnih poslodavaca	108	14.6	83	19.0
4. da kontroliše rad parlamenta	118	15.9	91	20.9
5. Bez odgovora	51	6.9	20	4.6
<i>Ukupno</i>	742	100	436	100

U situaciji kada se od učenika i učenica traži da iz navedenog opisa (tabela 18) zaključite o kakvoj vrsti organizacije se radi, najveći broj učenika/ca tačno prepoznaje da se radi o nevladinoj organizaciji. Međutim, to u većoj meri važi za učenike/ce koji pohađaju GV (44%), nego one koji pohađaju Versku nastavu (36%).

Tabela 18. P17 Grupa diplomiranih studenata Biološkog fakulteta koji žive u zagađenom području osnovala je organizaciju za zaštitu okoline.

	Građansko vaspitanje		Verska nastava	
	frekvencija	procenat (%)	frekvencija	Procenat (%)
1. sindikalna organizacija	84	11.3	72	16.5
2. profesionalno udruženje	161	21.7	100	22.9
3. grupa za samopomoć	145	19.5	92	21.1
4. nevladina organizacija	323	43.5	156	35.8
5. Bez odgovora	29	3.9	16	3.7
<i>Ukupno</i>	742	100	436	100

Učenici/e većinski tačno prepoznaju da pravo na slobodu okupljanja spada u kategoriju građanskih prava i to važi za približno svakog drugog učenika u obe grupe (Tabela 19). Ovo je zapravo jedno od retkih pitanja na kome više tačnih odgovora daju učenici koji pohađaju veornauku, mada su razlike, doduše, slabo izražene. Približno četvrtina učenika/ca greši tako što pravo na okupljanje prepoznaju kao socijalno pravo; petina učenika koji pohađaju GV (20%) i približno desetina onih koji pohađaju Versku nastavu (13%) meša ga sa građanskim pravima.

Tabela 19. P18 U koju grupu prava spada sloboda okupljanja?

	Građansko vaspitanje		Verska nastava	
	frekvencija	procenat (%)	frekvencija	Procenat (%)
1. građanska prava	324	43.7	212	48.6
2. socijalna prava	174	23.5	111	25.5
3. politička prava	151	20.4	58	13.3
4. kulturna prava	61	8.2	44	10.1
5. Bez odgovora	32	4.3	11	2.5
<i>Ukupno</i>	742	100	436	100

Značenje prava na rad kao prava svakoga da ima jednaku mogućnost da dobije posao prepoznaje više od polovine učenika/ca koji pohađaju GV (58%) ili Versku nastavu (53%) (Tabela 20). Sledeći odgovor po učestalosti jeste da pravo na rad podrazumeva da svako ima jednak pristup informacijama o slobodnim radnim mestima, što može da ukazuje na opažanje tržišta rada kao netransparentnog. Razlike u distribuciji odgovora na ovo pitanje između dve grupe učenika nisu značajne.

Tabela 20. P19 Šta znači pravo na rad?

	Građansko vaspitanje		Verska nastava	
	frekvencija	procenat (%)	frekvencija	Procenat (%)
1 vlast mora svima osigurati posao	80	10.8	57	13.1
2 svako ima jednaku mogućnost da dobije posao	430	58.0	230	52.8
3 nezaposleni treba da imaju prvenstvo pri zapošljavanju	88	11.9	50	11.5
4 svako ima jednak pristup informacijama o slobodnim radnim mestima	119	16.0	90	20.6
5. Bez odgovora	25	3.4	9	2.1
<i>Ukupno</i>	742	100	436	100

Učenicima i učenicama nisu dovoljno jasne razlike između konvencije i deklaracije (tabela 21) i to u jednakoj meri važi i za one koji pohađaju GV i Versku nastavu, budući da nema značajne razlike između dve grupe učenika/ca. Konvenciju, kao međunarodni pravni instrument zaštite ljudskih prava, tačno identifikuje trećina učenika/ca koji pohađaju GV (33%) i nešto više od četvrtine one koji pohađaju Versku nastavu (28%). To je, međutim, manjinski odgovor u oba slučaja – najveći broj učenika i učenica netačno pretpostavlja da je tačan odgovor deklaracija (43%, tj. 47%).

Tabela 21. P20 Šta je od navedenog međunarodni pravni instrument zaštite ljudskih prava?

	Građansko vaspitanje		Verska nastava	
	frekvencija	procenat (%)	frekvencija	Procenat (%)
1. dekret	74	10.0	51	11.7
2. deklaracija	317	42.7	204	46.8
3. konvencija	246	33.2	120	27.5
4. rezolucija	73	9.8	48	11.0
5. Bez odgovora	32	4.3	13	3.0
<i>Ukupno</i>	742	100	436	100

Slično, razumevanje pozicije manjinske grupe od koje se očekuje da prihvati kulturu dominantne grupe kao „asimilacije“ pokazuje manje od polovine učenika u obe grupe (46%, th. 43%) pri čemu nema značajne razlike u distribuciji odgovora (tabela 22). Asimilacija se i dalje meša sa diskriminacijom (približno petina učenika/ca u obe grupe) i akulturacijom (petina učenika, 19% u oba slučaja), a donekle i sa inkluzijom (11-13%).

Tabela 22. P21 Kad se od manjine očekuje da prihvati kulturu dominantne grupe u nekom društvu, to nazivamo:

	Građansko vaspitanje		Verska nastava	
	frekvencija	procenat (%)	frekvencija	Procenat (%)
1. asimilacija	341	46.0	188	43.1
2. diskriminacija	145	19.5	94	21.6
3. akulturacija	141	19.0	84	19.3
4. inkluzija	79	10.6	55	12.6
5. Bez odgovora	36	4.9	15	3.4
<i>Ukupno</i>	742	100	436	100

Učenici i učenice najučestalije (ispravno) smatraju da je Evropski sud za ljudska prava ustanova Saveta Evrope (37% onih koji pohađaju GV i 29% učenika VN), mada se ova ustanova najčešće pripisuje Evropskoj uniji i to češće važi za učenike/ce koji pohađaju VN gde je ovo i najčešće davani odgovor (33%) (Tabela 23).

Tabela 23. P22 Evropski sud za ljudska prava je ustanova:

	Građansko vaspitanje		Verska nastava	
	Frekvencija	procenat (%)	frekvencija	procenat (%)
1. Evropske unije	200	27.0	143	32.8
2. Saveta Evrope	272	36.7	120	27.5
3. Evropskog udruženja sudija	91	12.3	67	15.4
4. Organizacije za evropsku sigurnost i saradnju	137	18.5	90	20.6
5. Bez odgovora	42	5.7	16	3.7
<i>Ukupno</i>	742	100	436	100

I procenat učenika koji tačno prepoznaju delatnost osnovnih međunarodnih organizacija je relativno nizak (tabela 24) i to po pravilu važi za obe grupe učenike. Obrazovanje kao osnovu delatnost UNESCO tačno navodi 4 od 10 učenika/ca u obe grupe (razlike nisu statistički značajne); finansiranje kao glavnu delatnost Međunarodnog monetarnog fonda, IMF, ispravno identifikuje trećina učenika, pri čemu razlike ni u ovom slučaju nisu značajne; slično važi i za povezivanje Svetske trgovinske organizacije, WTO, sa trgovinom kao glavnom delatnošću, pri čemu su učenici/e koji pohađaju GV uspešniji (37%:29%). Najmanje uspeha učenici i učenice pokazali su u navođenju glavne aktivnosti Organizacije za bezbednost i saradnju, OSCE; saradnja je tačno prepoznata od strane četvrtine učenika koji pohađaju GV (26%) i petine onih sa veronauke (22%).

Tabela 24. P23 Međunarodne organizacije i njihova delatnost

	P23a OSCE				P23b UNESCO				P23c IMF				P23d WTO			
	GV		VN		GV		VN		GV		VN		GV		VN	
	f	%	F	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
1. razoružanje	149	20.1	125	28.7	24	3.2	15	3.4	82	11.1	43	9.9	83	11.2	59	13.5
2. obrazovanje	117	15.8	48	11.0	320	43.1	163	37.4	49	6.6	42	9.6	36	4.9	33	7.6
3. trgovina	57	7.7	34	7.8	58	7.8	44	10.1	94	12.7	68	15.6	277	37.3	125	28.7
4. zdravlje	64	8.6	39	8.9	124	16.7	89	20.4	56	7.5	48	11.0	81	10.9	48	11.0
5. saradnja	193	26.0	95	21.8	58	7.8	37	8.5	71	9.6	36	8.3	58	7.8	51	11.7
6. finansiranje	36	4.9	35	8.0	49	6.6	37	8.5	265	35.7	138	31.7	78	10.5	56	12.8
7. Bez odgovora	126	17.0	60	13.8	109	14.7	50	11.5	125	16.8	60	13.8	129	17.4	64	14.7
<i>Ukupno</i>	742	100	436	100	742	100	436	100	742	100	436	100	742	100	436	100

Pravo na slobodu veroispovesti kao pravo na ispovedanje vere jasno prepoznaje najveći procenat učenika (tabela 25), što je ujedno i pitanje sa najvećim brojem tačnih odgovora u obe grupe učenika. Tačan odgovor dalo je preko tri četvrtine učenika i učenica (81%, tj. 75%), a razlike između dve grupe nisu statistički značajne.

Tabela 25. P24 Sloboda veroispovesti znači:

	Građansko vaspitanje		Verska nastava	
	frekvencija	procenat (%)	frekvencija	procenat (%)
1. konfesionalno obrazovanje u svim javnim školama	29	3.9	27	6.2
2. učestvovanje vernika u donošenju političkih odluka	58	7.8	41	9.4
3. pravo na ispovedanje vere	597	80.5	327	75.0
4. odvajanje religije od države	30	4.0	25	5.7
5. Bez odgovora	28	3.8	16	3.7
Ukupno	742	100	436	100

Najzad, učenici i učenice pitani su da prepoznaju tipove odnosa prema drugim narodima na osnovu kratkog opisa odnosa “naše” kulture sa kulturom X (tabela 26). Postignuće učenika/ca na ovoj skupini pitanja je relativno nisko, a samo neke značajne razlike pojavljuju se u odgovorima učenika/ca koji pohađaju jedan od dva izborna predmeta. Pluralizam, kao jedini pozitivan stav u ponuđenim alternativama se najčešće tačno prepoznaje (38%:29%), čemu verovatno doprinosi to što je jedini pojam sa pozitivnom konotacijom. Češće tačan odgovor daju oni koji pohađaju GV, ali tačan odgovor zapravo daje samo trećina učenika/ca. Slično, iako je ksenofobiju tačno prepoznao najveći broj i jednih i drugih učenika, to je ipak tek nešto više od trećine tačnih odgovora (39%:31%).

Pojmovi rasizma i etnocentrizma se, s druge strane, nedovoljno dobro razlikuju od drugih, relativno srodnih pojmova i to važi za obe grupe učenika/ca, među kojima nema značajnih razlika u tom smislu. Etnocentrizam ispravno prepoznaje približno svaki deseti učenik/ca, a najčešće se meša sa pojmovima šovinizma (28% u oba slučaja) i nacionalizma (16% u oba slučaja). Tačno prepoznavanje rasizma nešto je učestaliji odgovor od drugih alternativa (17%, tj. 18%), ovaj pojam se podjednako zamenjuje sa nacionalizmom (13%:11%), etnocentrizmom (14%:16%), ksenofobijom (13%:12%) i šovinizmom (17%:18%).

Tabela 26. P25 Prepoznavanje tipova odnosa prema drugim narodima

	P25a Naša kultura je superiorna nad kulturom X.				P25b. Kultura X kao pretnja našoj kulturi				P25v Kultura X nema prave vrednosti				P25g Kultura X doprinosi našoj kulturi			
	GV		VN		GV		VN		GV		VN		GV		VN	
	f	%	f	%	f	%	f	%	F	%	f	%	f	%	f	%
1. šovinizam	209	28.2	123	28.2	77	10.4	43	9.9	126	17.0	77	17.7	45	6.1	39	8.9
2. pluralizam	67	9.0	36	8.3	43	5.8	52	11.9	72	9.7	51	11.7	285	38.4	127	29.1
3. ksenofobija	30	4.0	35	8.0	287	38.7	136	31.2	97	13.1	54	12.4	41	5.5	34	7.8
4. etnocentri- zam	112	15.1	51	11.7	73	9.8	53	12.2	101	13.6	68	15.6	123	16.6	91	20.9
5. nacionali- zam	120	16.2	69	15.8	71	9.6	36	8.3	93	12.5	48	11.0	90	12.1	58	13.3
6. rasizam	97	13.1	64	14.7	80	10.8	58	13.3	128	17.3	79	18.1	35	4.7	26	6.0
7. Bez odgovora	107	14.4	58	13.3	111	15.0	58	13.3	125	16.8	59	13.5	123	16.6	61	14.0
<i>Ukupno</i>	742	100	436	100	742	100	436	100	742	100	436	100	742	100	436	100

Generalno, različite vrste odnosa pripadnika jednog naroda prema drugim narodima nisu jasno prepoznate i diferencirane, posebno etnocentriizam i rasizam. Utisak je da su ovi pojmovi u upotrebi u svakodnevnoj komunikaciji i medijima sa značenjima koja se ne poklapaju uvek sa tačnim određenjem, niti su jasno vrednosno određena. Pored toga, učenici/e koji pohađaju GV pokazuju nešto bolje postignuće, ali samo na dva od četiri analizirana pojma.

Stavovi i demokratske vrednosti učenika i učenica

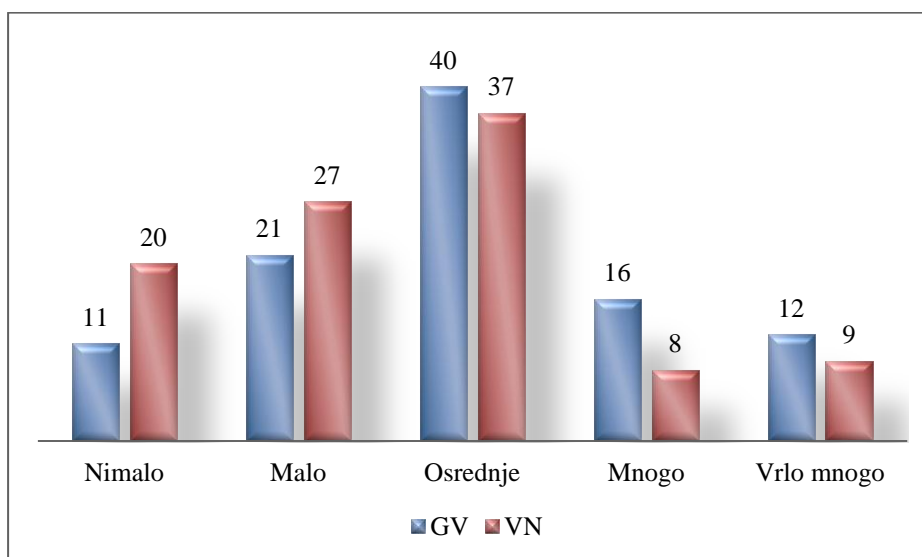
U istraživanje je uključen i niz pitanja koja za cilj imaju procenu političke kulture učenika i učenica - stepen njihove informisanosti o političkom okruženju i poverenja u društvene institucije, uključenost u život zajednice, razvijene građanske vrednosti i odnos prema drugim verskim i etničkim zajednicama, itd.

Stepen političke kulture učenika ispitivan je preko 16 opštih pitanja o stavovima prema društvu i spremnost na društvenu participaciju, koja su sadržala veći broj podpitanja (od 4 do 19) kojima su obuhvaćeni pojedini aspekti opštije teme. Kao i na prethodnim stranama, u nastavku će biti prikazani podaci dobijeni na pojedinačnim pitanjima iz ovog dela upitnika.

Najveći procenat učenika/ca u obe grupe učenika navodi da je osrednje informisan o političkim zbivanjima u zemlji (grafik 6), pri čemu je u oba slučaja više onih koji smatraju da su su malo ili nimalo informisani (trećina onih koji slušaju GV i skoro polovina onih koji pohađaju Versku nastavu), nego onih koji procenjuju da su mnogo i vrlo mnogo informisani (28%:17%). Podaci nam svakako ukazuju na trend ka apolitizaciji omladine i postepenom gubitku interesovanja za politička zbivanja; pored toga, učenici/e koji pohađaju GV svoj stepen informisanosti ocenjuju značajno višim.

Grafik 6. Koliko si informisan/a o političkim zbivanjima u zemlji? (%)

Dve grupe učenika/ca intenzivno se razlikuju s obzirom na to koliko različiti izvori informisanja doprinose njihovoj boljoj informisanosti. U skladu s višom ocenom informisanosti u prethodnom pitanju, glavni zaključak koji se u vezi sa izvorima informisanja može izvesti je da se učenici/e koji pohađaju GV daleko češće bilo koji od ponuđenih izvora smatraju bitnijim u kontekstu informisanja o događajima u zemlji. Razlike u odgovorima dve grupe učenika značajne su na svim pitanjima (tabela 27). Pored toga, poznavanju političkih zbivanja u zemlji, očekivano, u najvećoj meri doprinose internet (često ga u te svrhe koristi tri četvrtine mladih koji pohađaju GV i dve trećine onih sa veronauke) i televizija (polovina i jednih i drugih), a zatim i razgovori u porodici (43%:33%) i sa prijateljima (40%:30%). To nam ukazuje da među mladim generacijama primat u političkom komuniciranju i informisanju polako, ali sigurno zauzimaju novi mediji. Najmanji uticaj na poznavanje političkih prilika ima radio kao i ranije. Razlike dve grupe učenika/ca ne tiču se dakle

različitih preferencija ili medijskih praksi, već su, reklo bi se, posledica generalno niže politizovanosti mladih koji pohađaju Versku nastavu.

Tabela 27. Učestalost korišćenja različitih izvora informisanja

P35.	Koliko svaki od dole navedenih izvora informisanja doprinosi tvom poznavanju <u>političkih zbivanja u tvojoj zemlji?</u>		nimalo	malo	osrednje	mного	vrlo mnogo	prosek
1.	radio	GV	44.6	26.0	15.5	6.2	7.8	2.07
		VN	56.4	21.5	14.2	4.7	3.3	1,77
2.	TV	GV	9.3	12.6	20.5	23.2	34.3	3.60
		VN	10.2	16.0	26.2	23.1	24.5	3,36
3.	novine	GV	23.0	17.9	26.8	17.1	15.2	2.84
		VN	30.5	24.6	20.8	13.4	10.7	2,49
5.	Internet	GV	4.6	7.7	12.8	20.8	54.2	4.12
		VN	10.3	11.9	14.1	23.6	40.1	3,71
6.	razgovori s prijateljima	GV	21.4	17.5	20.7	21.6	18.8	2,99
		VN	32.5	19.6	17.9	14.8	15.3	2,61
7.	razgovori u porodici	GV	17.5	13.0	26.5	19.3	23.7	3.19
		VN	22.9	20.8	23.2	14.7	18.4	2,85

I razlike s obzirom na učešće u različitim oblicima društvene participacije ukazuju na neke važne razlike između dve grupe učenika. Pre svega, rezultati pokazuju da se učenici i učenice veoma retko uključuju u humanitarne aktivnosti kroz dobrovoljni rad u zajednici za (tabela 28). I svi drugi oblici društvene participacije su veoma retko zastupljeni. Razlog za to može biti nedovoljno razvijen volonterski sektor u društvu, zbog čega iz odgovora nije jasno da li do toga dolazi zbog toga što učenici generalno nemaju priliku da to čine ili ne žele da se u ovakve aktivnosti uključuju. Angažovanje u neposrednom okruženju u humanitarnom smislu (pomoć susedima koji su stari i nemoćni) ili aktivna participacija u odlučivanju u porodici ili u školi (reagovanje na doživljaj nepravednog postupanja nastavnika) zastupljena je u nešto većoj meri. Ipak, čak i u neposrednom okruženju, i dalje je u značajnoj meri prisutno konformiranje onima koji imaju više moći (roditelji, nastavnici).

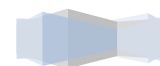

Tabela 28. Učešće u različitim oblicima aktivnosti

P36.	Koliko često si u protekloj godini učestvovao/la u sledećim aktivnostima (U svakom redu zaokruži samo jedan broj!)		nikada	2-3 puta u godini	najmanje jednom mesečno	najmanje jednom nedeljno	prosek
1.	dobrovoljno pomogao/la starijem/joj ili nemoćnom/oj susedu/susedi	GV	13.1	29.2	32.5	25.1	2.70
		VN	16.8	29.6	34.0	19.6	2,57
2.	dao/la novčani prilog u humanitarne svrhe	GV	10.8	40.1	34.3	14.8	2.53
		VN	11.7	39.0	33.3	16.0	2,57
3.	dobrovoljno radio/la u zajednici (domu za siročad, staračkom domu i sl.)	GV	59.9	15.1	14.8	10.3	1.75
		VN	72.4	12.0	9.1	6.5	1,50
4.	učestvovao/la u donošenju važnih odluka u svojoj porodici	GV	10.1	19.5	36.1	34.3	2.95
		VN	15.2	24.8	30.1	27.1	2,64
5.	učestvovao/la u donošenju važnih odluka u svojoj školi	GV	35.3	28.5	23.5	12.6	2.14
		VN	43.5	28.2	17.0	11.2	1,96
6.	pridružio/la se protestnom skupu ili potpisao/la peticiju	GV	56.6	19.1	13.1	11.2	1.79
		VN	62.9	20.0	8.1	9.0	1,63
7.	kontaktirao/la lokalnog političara i upozorio ga na određeni društveni problem	GV	75.5	6.9	10.5	7.2	1.49
		VN.	82.8	6.4	6.4	4.5	1,32
8.	uključio/la se u medijsku ili onlajn raspravu o određenom društvenom problemu	GV	60.5	12.1	17.0	10.4	1.77
		VN	67.5	15.6	11.3	5.7	1,55
9.	otvoreno prigovorio nastavniku/ci zbog nepravednog odnosa prema tebi	GV	35.7	23.4	23.9	17.0	2.22
		VN	34.2	24.7	19.0	21.9	2,29
10.	otvoreno prigovorio nastavniku/ci zbog nepravednog odnosa prema drugim učenicima/cama	GV	37.7	24.0	20.4	18.0	2.19
		VN	35.8	26.8	21.2	16.2	2,18

Napomena: crvenom bojom označene su stavke u vezi sa kojima nema značajne razlike između dve grupe učenika/ca.

Aktivno učestvovanje pitanjima koja se tiču određenog društvenog problema kroz medijske i on-line rasprave ili kontaktiranja lokalnog političara da bi ga upozorili na određeni društveni problem ili učestvovanje u potpisivanju peticija ili protestima, najređe je zastupljeno. To je delom očekivano pre svega s obzirom uzrast ispitanika, ali je i odraz minimalne društvene podrške građanskoj participaciji mladih ovog uzrasta.

Pohađanje GV ili veronauke pravi, međutim, razliku u tom smislu. Nema razlika između dve grupe učenika s obzirom na to koliko često pomažu u, situacijama jedan-na-

jedan, odnosno konkretnim osobama iz neposrednog okruženja ili koliko često daju novac u dobrotvorne svrhe; slično, razlike izostaju i u kontekstu odnosa prema nastavnicima u školskom kontekstu. Ali sve ostale razlike su statistički značajne i one bez izuzetka ukazuju na to da su učenici/ce koji pohađaju GV aktivniji u vezi sa bilo kojim oblikom participacije (iako su, ponovimo, nivoi participacije generalno niski).

I pitanja o potencijalnom učešću u nekim oblicima aktivnosti u budućnosti izazivaju slične razlike između dve grupe učenika (tabela 29). Razlike u vezi sa nekim aktivnostima nisu statistički značajne. Velika većina i jednih i drugih ubeđena je u to da neće postati član neke političke stranke ili se angažirati za javnu funkciju niti bi pisali medijima o slučaju korupcije za koju bi znali. Politički angažman u obe grupe učenika ima vrlo lošu reputaciju. Postoji, takođe, većinska saglasnost o tome da bi se reagovalo u situaciji kada bi nadređeni na poslu bio nepravedan prema njima samima ili kolegi s posla; takođe, velika većina smatra da su poštene i istina osobine koja će učiti svoju decu.

S druge strane, ocena učešća na izborima, potpistivanja peticije, uključivanja u medijsku diskusiju i kontaktiranja političara, kao i osnivanja nevladine organizacije razlikuju se među učenicima/cama iz dve grupe. Iako ni za jedan oblik aktivnosti ne bismo mogli reći da je veoma “popularan”, učenici/ce koji pohađaju GV su značajno spremniji da u pobrojanim aktivnostima učestvuju u poređenju sa onima koji pohađaju Versku nastavu. Oni koji pohađaju GV su, dakle, trenutno aktivniji, a ujedno i spremniji da u nekim od analiziranih oblika aktivnosti u budućnosti učestvuju.

Tabela 29. Procena potencijalnog učešća u različitim aktivnostima u budućnosti

P37.	Koliko si sada siguran/na da ćeš kao odrasla osoba učiniti sledeće: (U svakom redu zaokruži samo jedan broj!)		sigurno neću	verovatno neću	ne znam, nisam siguran/na	verovatno hoću	sigurno hoću	prosek
1.	postati član neke političke stranke	GV	45.8	20.3	17.2	7.3	9.4	2.14
		VN	50.5	17.8	17.4	5.2	9.2	2,05
2.	kandidovati se za neku javnu funkciju	GV	40.2	24.6	20.8	7.9	6.5	2.16
		VN	46.7	22.8	17.9	6.5	6.1	2,02
3.	glasati na predsedničkim ili parlamentarnim izborima	GV	17.4	6.8	20.0	15.5	40.3	3.54
		VN	27.4	8.8	23.8	16.6	23.5	3,00
4.	potpisati peticiju ili se pridružiti protestu koji organizuje nevladina organizacija	GV	25.0	18.9	27.5	15.7	12.8	2.72
		VN	36.6	17.7	22.4	11.5	8.3	2,27
5.	osnovati nevladinu organizaciju	GV	43.7	21.9	21.0	7.5	5.9	2.10
		VN	55.3	16.3	14.4	6.6	7.3	1,94
6.	kontaktirati lokalnog političara na vlasti o važnom društvenom problemu	GV	41.1	23.1	20.4	7.6	7.8	2.18
		VN	52.1	17.5	17.1	6.9	6.4	1,98
7.	obavestiti ili pisati novinama o slučaju korupcije	GV	43.5	19.7	18.7	9.4	8.7	2.20
		VN	47.3	21.7	16.3	7.1	7.6	2,06
8.	uključiti se u medijsku raspravu o određenom društvenom problemu	GV	33.3	20.9	20.0	13.5	12.3	2,51
		VN	41.1	20.0	19.2	12.4	7.4	2,25
9.	otvoreno prigovoriti nadređenom na poslu zbog nepravednog odnosa prema tebi	GV	13.2	11.1	24.6	24.7	26.4	3.40
		VN	16.9	8.6	22.4	26.2	26.0	3,36
10.	otvoreno prigovoriti nadređenom na poslu zbog nepravednog odnosa prema tvom kolegi	GV	15.6	13.9	25.6	23.1	21.8	3.22
		VN	18.4	12.8	24.6	25.1	19.1	3,14
11.	učiti svoju decu da su istina i poštenje najveće vrednosti u životu	GV	11.6	5.7	9.8	13.9	59.0	4,03
		VN	8.9	4.7	8.0	12.4	66.0	4,22

Napomena: crvenom bojom označene su stavke u vezi sa kojima nema značajne razlike između dve grupe učenika/ca.

Od učenika i učenica traženo je i da različite aspekte društveno-političkog funkcionisanja ocene s obzirom na to koliki značaj oni, po njihovom mišljenju, imaju za demokratiju. Prema mišljenju učenika iz obe grupe, za demokratiju je važno pre svega da su građani/ke politički obrazovani, ali to mišljenje intenzivnije zagovaraju oni koji pogađaju GV (57%), nego Versku nastavu (49%). Slično, među učenicima koji pogađaju GV raširenije je mišljenje o tome da je bitno da političke stranke imaju različite stavove o društvenim

problemima (47%) i da na vrhu društvene lestvice budu najuspešniji (47%), da mediji imaju slobodu da pišu šta hoće (33%), da građani učlanjivanjem u nevladine organizacije bolje kontrolišu vlast (31%).

S druge strane, polovina učenika smatra da za razvoj demokratije nisu povoljne pojave kada se ljudi učlanjuju u političke partije kako bi došli na vlast ili donose odluke u konsultaciji sa verskim vođama ili kad na izborima za predsednika države postoji samo jedan kandidat. U vezi sa ovim stavovima nema značajnih razlika između dve grupe učenika.

Tabela 30. Ocena važnosti različitih aspekata za demokratiju

P38.	Koliko je, po tvom mišljenju, za demokratiju važno sledeće: (U svakom redu zaokruži samo jedan broj!)		nimalo	malo	osrednje	mного	vrlo mnogo	prosek
1.	da građani/ke podržavaju svaku odluku vlasti	GV	22.7	17.8	30.6	13.5	15.5	2.81
		VN	25.4	19.7	30.3	13.0	11.6	2.66
2.	da svako gleda svoje interese	GV	20.5	23.2	27.8	14.2	14.3	2.79
		VN	25.7	17.5	23.5	14.9	18.5	2.83
3.	da političke stranke imaju različite stavove o društvenim problemima	GV	10.3	9.4	33.4	26.7	20.1	3.37
		VN	14.4	15.9	29.6	24.0	16.1	3.11
4.	da mediji imaju slobodu da pišu šta hoće	GV	26.3	16.8	23.4	16.6	16.9	2.81
		VN	33.8	15.9	20.5	12.9	12.6	2.42
5.	da se ljudi učlanjuju u političke stranke kako bi došli na vlast	GV	34.7	20.6	22.0	11.7	10.9	2.44
		VN	35.8	21.3	22.0	10.9	9.9	2.38
6.	da su građani/ke politički obrazovani/e	GV	7.5	10.1	26.0	21.8	34.6	3.66
		VN	13.6	13.8	23.3	16.5	32.8	3.41
7.	da se građani/ke učlanjuju u nevladine organizacije da bolje kontrolišu vlast	GV	15.8	19.2	34.4	19.0	11.6	2.91
		VN	23.8	20.6	31.8	15.0	8.7	2.64
8.	da vlast donosi odluke u konsultaciji s verskim vođama	GV	24.8	23.6	28.5	13.6	9.5	2.59
		VN	20.9	20.1	28.3	18.2	12.5	2.81
9.	da vlast ograničava slobodan protok roba na tržištu	GV	23.5	21.1	29.1	13.9	12.4	2.71
		VN	24.0	19.1	28.9	15.6	12.5	2.74
10.	da na izborima za predsednika države postoji samo jedan kandidat	GV	46.0	15.5	21.2	8.8	8.5	2.18
		VN	46.9	17.3	16.8	10.1	8.9	2.17
11.	da na vrhu društvene lestvice budu najuspešniji	GV	14.3	12.1	26.7	20.6	26.3	3.32
		VN	21.6	13.9	20.9	14.9	28.8	3.15

Napomena: crvenom bojom označene su stavke u vezi sa kojima nema značajne razlike između dve grupe učenika/ca.

Ipak zabrinjava stav više od četvrtine mladih iz obe grupe smatra da je važno da građani podržavaju svaku odluku vlade ili da gledaju samo svoje interese, što je, usput, značajno izraženije gledište među onima koji pohađaju Versku nastavu (33%:28%). Slično, većina i jednih i drugih učenika/ca slobodu medija prepoznaje kao nepovoljnu ili nedovoljno bitnu za demokratiju; to je verovatno pre pokazatelj odnosa prema kvalitetu i načinu pisanja štampe, pa se takva „sloboda štampe“ negativno konotira. Čini se da je mišljenje mladih o

demokratiji generalno u dobroj meri odraz percepcije problema demokratije u praksi u srpskom društvu.

Procena vrednosti koje su ponuđene učenicima da procene koliko su značajne za njih lično, pokazuje da je većina navedenih vrednosti od velikog značaja za obe grupe učenika (Tabela 31). U vezi sa nekim vrednostima nema značajne razlike između učenika/ca koji pohađaju GV i onih koji pohađaju Versku nastavu. Porodica predstavlja najvažniju vrednost za obe grupe učenika i s tim u vezi među njima nema nikakve razlike. Potom slede pravda i lična sloboda, prijatelji, slobodno vreme i privatnost doma. Reklo bi se da su učenici/e saglasni/e u pogledu velikog značaja koji personalizovani aspekti vrednosnih preferencija ili univerzalno važnih načela slobode i pravde za njih imaju. Dve grupe učenika se, takođe, ne razlikuju značajno u visokom vrednovanju (prosečne vrednosti preko 4) materijalne sigurnosti i preferenciji dobro plaćenog posla, zaštite socijalno ugroženih i prijateljskih odnosa među narodima.

Značajne razlike pojavljuju se u vezi sa ostalim vrednosnim orijentacijama i ukazuju na donekle distinktivan vrednosni profil dve grupe učenika. Iako su, da ponovimo, sve navedene vrednosti relativno visoko vrednovane, a one koje su u tom smilu nešto manje važne, to su i u jednoj i u drugoj grupi učenika (npr. sloboda medija), učenici koji pohađaju Versku nastavu u nešto većoj meri vrednuju veru i tradiciju, a učenici koji pohađaju GV pripadnost evropskoj kulturi, zaštitu manjina, slobodu medija, jednakost svih ljudi i socijalnu pravdu. Obris dinstinkcije između tradicionalističko-konzervativnog nasuprot liberalno-modernističkom vrednosnom profilu naziru se u odgovorima učenika i sugerišu da prvi više karakteriše učenike/ce koji pohađaju Versku nastavu, a drugi one koji pohađaju GV. To je svakako u vezi sa, između ostalog, i preferencijom samog izbornog predmeta, ali i sa važnošću faktora „socijalnog zaleđa“ učenika/ca, pre svega razlika u nivou obrazovanja roditelja.

Tabela 31. Ocena važnosti različitih vrednosti

P39.	Koliko je tebi lično u životu važno sledeće:		nimalo	malo	osrednje	mного	vrlo mnogo	prosek
1.	lična sloboda	GV	5.5	2.4	5.6	8.2	78.2	4.51
		VN	5.2	2.3	5.6	13.1	73.7	4.48
2.	nacionalni identitet	GV	7.7	6.8	17.3	22.1	46.0	3.92
		VN	8.9	7.8	16.7	20.2	46.1	3.86
3.	vera	GV	11.6	7.5	15.4	17.8	47.7	3.82
		VN	6.8	4.4	11.9	16.4	60.2	4.18
4.	Porodica	GV	2.3	2.9	6.2	9.0	79.6	4.61
		VN	2.1	2.5	3.9	5.7	83.0	4.57
5.	Pravda	GV	2.5	2.9	5.8	13.7	75.1	4.56
		VN	2.6	2.4	7.1	14.3	73.6	4.54
6.	materijalna sigurnost	GV	2.2	3.3	13.4	29.0	52.1	4.26
		VN	3.6	5.3	14.8	30.3	46.1	4.10
7.	zaštita socijalno ugroženih	GV	3.2	4.2	18.2	26.1	48.3	4.12
		VN	5.0	5.2	15.0	28.0	46.8	4.06
8.	prijateljski odnosi među narodima	GV	3.5	4.9	12.6	22.2	56.7	4.24
		VN	5.0	5.9	11.4	22.3	55.5	4.17
9.	Prijatelji	GV	3.7	2.2	6.6	13.8	73.6	4.52
		VN	3.8	3.3	7.1	19.7	65.9	4.41
10.	dobro plaćen posao	GV	2.8	2.6	10.9	22.9	60.7	4.36
		VN	2.3	3.5	10.3	22.3	61.5	4.37
11.	privatnost doma	GV	2.2	3.8	9.4	16.0	68.6	4.45
		VN	2.4	2.4	10.3	15.5	69.5	4.47
12.	tradicija	GV	6.2	7.7	19.3	20.6	46.2	3.93
		VN	4.5	5.2	15.8	25.1	49.4	4.10
13.	slobodno vreme	GV	3.0	2.7	9.9	15.9	68.6	4.44
		VN	4.5	3.8	9.9	16.8	64.8	4.41
14.	pripadnost evropskoj kulturi	GV	10.1	9.7	28.8	21.9	29.4	3.51
		VN	15.0	11.4	28.3	20.0	25.4	3.29
15.	zaštita manjina	GV	5.3	6.6	21.9	26.0	40.2	3.89
		VN	8.3	9.2	26.5	23.9	32.0	3.62
16.	društveni status	GV	4.7	7.5	22.2	27.2	38.4	3.87
		VN	6.9	9.6	24.6	24.4	34.4	3.70
17.	sloboda medija	GV	12.3	11.2	25.0	17.2	34.3	3.50
		VN	19.0	14.5	24.3	15.5	26.7	3.16
18.	jednakost svih ljudi	GV	4.4	4.7	10.4	17.5	62.9	4.30
		VN	6.4	7.3	13.0	18.4	54.8	4.08
19.	socijalna pravda	GV	3.9	3.1	14.6	17.3	61.1	4.29
		VN	5.4	6.6	14.2	19.9	53.9	4.10

Napomena: crvenom bojom označene su stavke u vezi sa kojima nema značajne razlike između dve grupe učenika/ca.

Deo ove studije uključivao je i nekoliko pitanja koja se tiču nekih aktuelnih, kontroverznih tema koje su, između ostalog, važni pokazatelji opštijih društveno-političkih

orijentacija učenika i učenica (Tabela 32). Oko 70 % mladih ima pozitivan odnos prema obaveznoj vakcinaciji, dok se nešto manji broj, mada ipak nešto više od polovine učenika, opredeljuje za zabranu fizičkog kažnjavanja dece (51-55%). S druge strane, većina mladih je za uvođenje smrtne kazne za najteža krivična dela (67-68%). Imajući u vidu senzacionalizam u pisanju medija o različitim zločinima, a retko isticanje humanih vrednosti uključujući i to da niko nema prava da nekome oduzme život, ovaj rezultat nije iznenađujući. U vezi sa ovim temama nema značajne razlike između dve grupe učenika/ca. Razlika se pojavljuje s obzirom na odnos prema rijaliti programima, čije ukidanje intenzivnije zagovaraju učenici koji pođaju Versku nastavu, mada većinski zapravo i jedni i drugi. Ovo je tvrdnja sa kojoj se najveći broj učenika/ca u obe grupe slaže.

Tabela 32. Mišljenje učenika i učenica o različitim kontroverznim temama

P40.	U kojem stepenu se slažeš sa sledećim tvrdnjama?		Uopšte se ne slažem	Ne slažem se	Neodlučan/na	Slažem se	U potpunosti se slažem	prosek
1.	Vakcinacija dece treba da bude obavezna	GV	9.7	6.5	13.0	16.7	54.1	3.99
		VN	9.7	6.4	15.6	15.1	52.8	4.19
2.	Fizičko kažnjavanje dece treba da bude zabranjeno	GV	9.0	17.4	18.6	18.6	36.3	3.56
		VN	13.4	17.6	17.6	18.1	32.9	3.60
3.	Trebalo uvesti smrtnu kaznu za najteža krivična dela	GV	7.8	8.1	16.5	15.0	52.6	3.96
		VN	8.3	9.2	14.7	12.8	54.8	4.08
4.	Rijaliti programe bi trebalo ukinuti	GV	6.4	4.6	13.4	14.1	61.6	4.20
		VN	5.5	7.1	8.5	10.6	63.9	4.65

Napomena: crvenom bojom označene su stavke u vezi sa kojima nema značajne razlike između dve grupe učenika/ca.

Kada je u pitanju poverenje u različite institucije, grupe i pojedince, podaci, sasvim u skladu sa ranije identifikovanim trendovima privatizacije, ukazuju da učenici i učenice u najvećoj meri imaju poverenje u sebe i sebi bliske osobe – roditelje i prijatelje, mada u njih u nešto manjoj meri, što možda nije očekivano za ovaj uzrast (tabela 33). Procenti se u svim navedenim slučajevima kreću oko 80% i razlika između dve grupe učenika/ca nema.

Tabela 33. Poverenje u različite institucije

P42.	Koliko poverenja imaš u:		nimalo	malo	osredinje	Mnogo	vrlo mnogo	Prosek
1.	republičku vladu	GV	38.1	23.0	27.8	6.9	4.2	2.16
		VN	41.1	26.3	23.9	4.8	3.6	2.03
2.	Parlament	GV	28.6	27.4	31.4	8.1	4.5	2.32
		VN	35.6	29.3	25.5	5.8	3.6	2.12
3.	Predsednika Pepublike	GV	38.2	20.6	24.4	9.8	7.1	2.27
		VN	40.2	20.2	22.7	9.2	7.7	2.24
4.	lokalnu vlast	GV	31.8	23.5	30.5	9.5	4.7	2.32
		VN	35.4	22.2	28.4	9.4	4.6	2.26
5.	medije	GV	37.7	23.9	25.5	7.5	5.4	2.19
		VN	42.4	24.8	21.9	5.5	5.3	2.07
6.	domaće sudove	GV	30.8	20.5	30.5	12.1	6.1	2.42
		VN	31.2	27.3	26.3	9.7	5.6	2.31
7.	svoju versku instituciju	GV	19.9	14.8	27.0	20.5	17.8	3.02
		VN	17.3	10.1	22.4	24.3	25.7	3.30
8.	nevladine organizacije	GV	22.0	20.9	34.4	14.6	8.1	2.66
		VN	26.7	19.0	33.0	14.7	6.5	2.55
9.	multinacionalne kompanije	GV	27.6	20.4	33.8	12.4	5.7	2.48
		VN	35.9	21.1	27.7	10.9	4.4	2.27
10.	Evropsku uniju	GV	29.4	24.8	26.7	12.3	6.8	2.42
		VN	39.8	18.0	27.7	8.7	5.8	2.23
11.	NATO	GV	45.3	19.1	23.5	7.3	4.8	2.07
		VN	53.9	12.6	17.4	5.7	6.0	1.84
12.	međunarodne finansijske institucije	GV	29.1	23.8	30.2	12.4	4.5	2.39
		VN	34.1	25.9	27.1	6.5	6.3	2.25
13.	međunarodne sudove	GV	27.4	20.2	32.7	12.6	7.1	2.52
		VN	32.1	23.9	27.5	9.7	6.8	2.35
14.	nastavnike	GV	16.1	14.4	32.9	24.4	12.3	3.02
		VN	19.4	14.8	33.0	18.9	8.8	2.68
15.	prijatelje	GV	7.5	7.1	18.2	33.2	34.0	3.79
		VN	6.9	6.4	21.5	32.9	32.2	3.77
16.	roditelje	GV	4.5	6.3	8.5	14.2	66.6	4.32
		VN	3.9	7.0	8.4	14.7	66.0	4.32
17.	sebe	GV	6.6	6.0	8.3	15.2	64.0	4.24
		VN	5.5	6.2	8.6	16.2	63.5	4.26
18.	društvene mreže	GV	24.2	26.2	29.0	10.3	10.3	2.56
		VN	26.8	26.8	26.8	8.9	10.8	2.50

Napomena: crvenom bojom označene su stavke u vezi sa kojima nema značajne razlike između dve grupe učenika/ca.

Iza toga sledi, mada znatno niže, poverenje u nastavnike, koje je izraženije među učenicima koji pohađaju Versku nastavu (37%:27%), i verske institucije (38%:50) kojima

više veruju oni koji pohađaju Versku nastavu (vredi primetiti da ovi učenici verskoj instituciji veruju daleko više nego nastavnicima). Takođe, tipični nalazi o institucionalnom poverenju iz naše sredine govore da su ustanove tradicionalnog autoriteta, poput crkve i vojske, jedine institucije u koje građani i građanke Srbije imaju poverenje; to, očigleno, delom važi i za mlade. U vezi sa institucijama društva i države, drugim rečima, postoji izražena kriza legitimiteta o kojoj mladi izveštavaju. Razlike između dve grupe mladih u tom smislu izostaju; značajno više poverenja (ili bolje reći: malo manje nepoverenja) u Parlament pokazuju učenici/e koji pohađaju GV, dok republikoj vladi, predsedniku, lokalnoj vlasti, mediji i domaćim sudovima dve grupe mladih (ne) veruju u jednakoj meri.

I prema međunarodnim organizacijama i institucijama takođe preovladava nisko poverenje, ali ono manje karakteriše učenike koji pohađaju GV. Ti učenici imaju nešto viši nivo poverenja u multinacionalne organizacije, EU, NATO ili međunarodne finansijske institucije, dok s obzirom na poverenje u međunarodne sudove nema razlike.

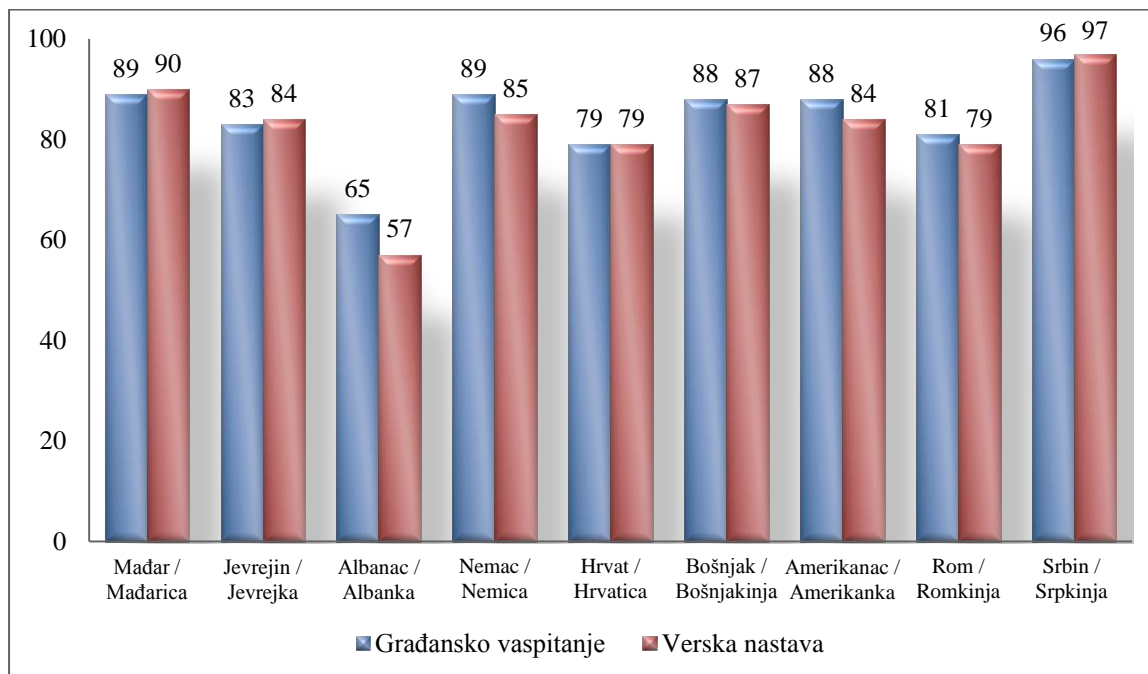
Ovakva struktura (ne)poverenja može se povezati sa razlozima apolitičnosti učenika, odnosno nezainteresovanosti za aktivno učešće u dnevno-političkim zbivanjima. Pored toga, s obzirom na uzrast ispitanika nije neobična njihova okrenutost ka privatnim sferama društvenog života – porodici i druženju sa vršnjacima. To nas iznova vraća na tendencije “privatizacije” života od strane mladih, okrenutosti ličnim brigama i posvećnosti ostvarenju ličnih interesa. U tom smislu, iznanađuje podatak o relativno niskom poverenju u društvene mreže koje čine nezaobilazni deo života današnjih mladih, a u koje poverenje ima tek petina učenika/ca iz obe grupe.

O odnosu prema drugim etničkim i verskim grupama zaključivano je na osnovu socijalne distance koja je ispitivana putem spremnosti da se sa pripadnicima drugih grupa stupi u odnos prijateljstva (grafik 7). Uopšteno posmatrano, socijalna distanca je u najmanjoj meri ispoljena prema pripadnicima sopstvenog naroda, Srbima, i to je sasvim očekivan podatak, budući da uzorak većinski i čine upravo pripadnici/e srpska nacionalnosti. U celini posmatrano, najveći broj učenika i učenica bi se družio/la sa svim pripadnicima navedenih naroda, ali je ipak najveća socijalna distance ispoljena prema Albancima (trećina učenika ih ne bi prihvatila za druženje), i u manjem stepenu prema Hrvatima i Romima sa kojima se petina mladih iz uzorka ne bi duružila. Izrazito marginalizovana grupacija – Romi, jesu skupina prema kojoj se niske mere socijalne bliskosti stalno dokazuju u nacionalnim istraživanjima, dok je na odnos prema Albancima i Hrvatima jasan medijski uticaj u sklopu aktuelnih političkih i istorijskih zbivanja. Razlika između dve grupe učenika, pritom, ima tek

povremeno. Odnos prema Albancima/kama, Amerikancima/ama i Nemcima/ama značajno je negativniji u grupi učenika/ca koji pohađaju Versku nastavu.

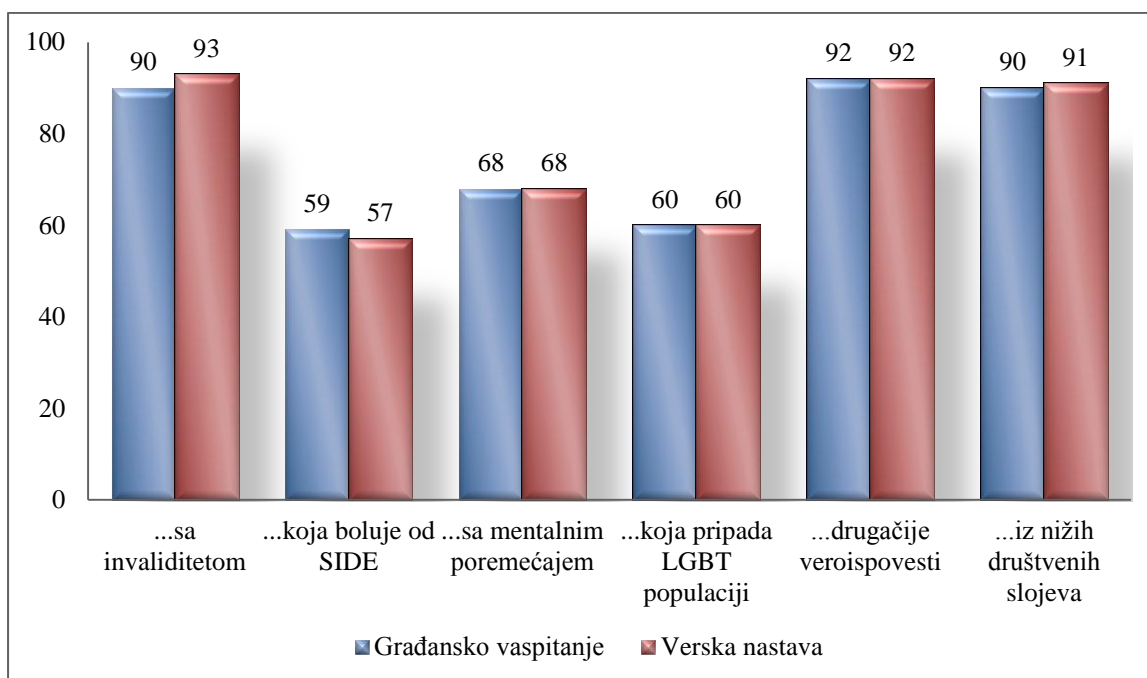
Grafik 7. Da li bi se družio/la sa osobama koja je po nacionalnosti ... ? (%)

U istraživanje je uključeno i ispitivanje spremnosti za stupanje u odnos prijateljstva sa pripadnicima drugih marginalizovanih grupa, prema ne-etničkom kriterijumu (grafik 8). U tom pogledu, najmanja socijalna distanca je prisutna prema osobama druge veroispovesti (8%), osobama iz nižih društvenih slojeva (9-10%) i osobama sa invaliditetom (7-10%). S druge strane, oko 40% učenika i učenica bi odbilo druženje sa pripadnicima LGBT populacije, osobama obolelim od SIDE (32%) i onih sa mentalnim poremećajima (41-43%), što svedoči o i dalje prisutnoj snažnoj stigmatizaciji ovih osoba, čak i među mladima. Od posebnog značaja je i podatak da značajnih razlika između dve grupe učenika/ca nema ni u jednom slučaju.

Grafik 8. Da li bi se družio/la sa osobom ... ? (%)

Jedna druga grupa pitanja tiče se analize političke autoritarnosti mladih (tabela 34). U većini slučajeva razlike između dve grupe učenika/ca nisu u tom smislu značajne. Polovina mladih smatra da su poslušnost i poštovanje autoriteta važne pozitivne osobine, a četvrtina njih je neodlučna. Takođe, većina mladih ispoljava neku vrstu agresivnosti prema onima koje, hipotetički, opaža kao one koji krše ustanovljeni socijalni red ili konvencionalne vrednosti. S druge strane, odbacuje se ideja bespogovornog prihvatanja i pokornosti političkom autoritetu, što je zapravo u suštini autoritarnosti. Čini se da mladi ne prihvataju ideju nekritičkog podaništva legitimnom autoritetu, a u onim aspektima u kojima nisu tako kritični, poput osude nemoralna i nepoštenja, do izražaja, verovatno, dolaze efekti preovlađujućeg društvenog konteksta koji je često zasićen upravo takvim sadržajima koji kod većine mladih nailaze na osudu.

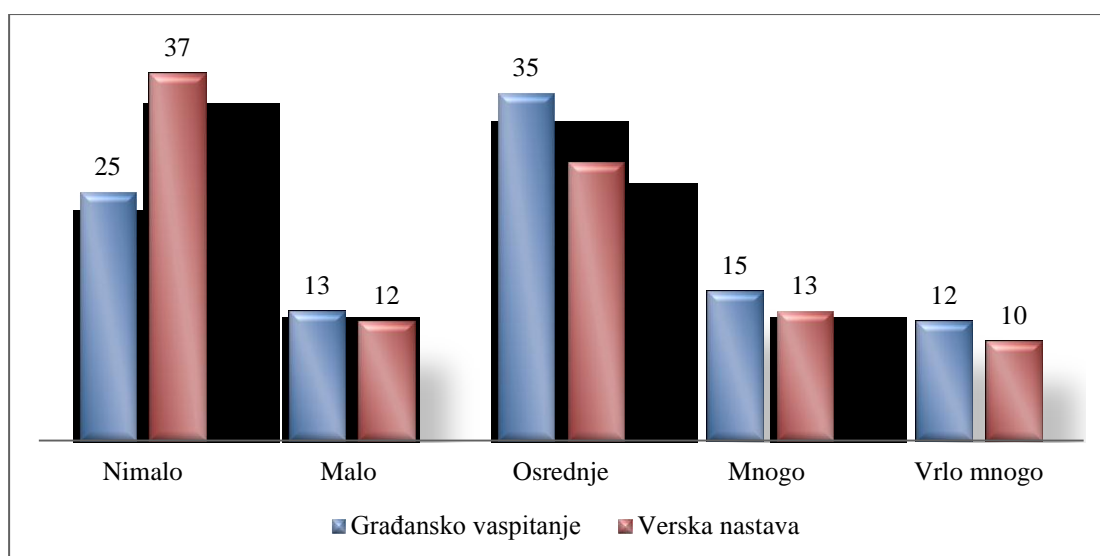

Tabela 34. Slaganje sa tvrdnjama iz mini-skale autoritarnosti

P45. U kojem stepenu se slažeš sa sledećim tvrdnjama?		Uopšte se ne slažem	Ne slažem se	Neodlučan/na	Slažem se	U potpunosti se slažem	prosek
1. Poslušnost i poštovanje autoriteta su najvažnije osobine koje ljudi treba da nauče.	GV	16.8	14.0	22.0	26.5	20.7	3.20
	VN	14.7	12.1	24.4	26.8	22.0	3.29
2. U svakom društvu mora da postoji politički autoritet u koga će ljudi potpuno verovati i čije će odluke sprovoditi bez pogovora.	GV	17.2	20.8	31.0	21.0	9.9	2.85
	VN	21.0	21.9	30.4	18.8	8.0	2.71
3. Građanin koji voli svoju zemlju ne treba stalno da zapitkuje, već treba da se ponaša u skladu sa uputstvima koja dolaze od nadređenih.	GV	29.1	22.6	27.4	11.4	9.4	2.49
	VN	28.7	27.5	27.8	9.9	6.0	2.37
4. Većina naših problema bila bi rešena ako bismo nekako mogli da se oslobodimo nemoralnih, nepoštenih i maloumnih ljudi.	GV	8.2	11.5	18.3	26.5	35.4	3.69
	VN	11.5	9.6	19.7	24.3	29.1	3.33

Napomena: crvenom bojom označene su stavke u vezi sa kojima nema značajne razlike između dve grupe učenika/ca.

Poslednji analizirani aspekt stavova i vrednosti mladih tiče se njihovog odnosa prema Evropskoj Uniji. Stavovi prema članstvu u Evropskoj uniji su preovlađujuće negativni i to posebno među učenicima/ama koji pohađaju Versku nastavu (grafik 9).

Grafik 9. Koliko je po tvom mišljenju za Srbiju važno da postane članica Evropske unije?

Tek četvrtina mladih (22%-27%) smatra da je za Srbiju važno da postane član EU; za više od trećine mladih koji pohađaju GV (38%) i polovinu onih koji pohađaju Versku nastavu to je malo ili nimalo bitno.

U skladu s tim su i podaci koji ukazuju da među učenicima i učenicima generalno vlada podeljeno mišljenje kada je u pitanju članstvo u EU kako u pogledu prednosti, tako i u pogledu nedostataka (tabela 35). O tome najubedljivije svedoči podatak da je na gotovo svakom pitanju, u svakoj kategoriji na petostepenoj skali prisutno između 10 do 20% učenika, a najviše ih je u kategoriji neopredeljenih. Tako su i prosečne ocene svih pozitivnih i negativnih očekivanja u rasponu od 2.38 do 3.35. Nešto izraženija pozitivna očekivanja od ulaska zemlje u EU jesu da će se uspostaviti bolji odnosi s drugim zemljama i da će se povećati kvalitet obrazovanja i povećati broj zaposlenih. S druge strane, najzastupljenija negativna očekivanja od ulaska zemlje u EU su da će stranci postati vlasnici velikih kompanija, da će nacionalna bogatstva biti u rukama stranaca i da će se povećati socijalne razlike među građanima.

Međutim, svakako najvažniji podatak je taj da se učenici koji pohađaju GV i Versku nastavu značajno razlikuju po svim ocenama aspekata priključenja Srbije EU. Učenici koji pohađaju GV se u poređenju sa onima sa veronauke više slažu sa svim ponuđenim tvrdnjama (i prosečne vrednosti te grupe učenika više su na svakom pitanju). To zapravo znači da pozitivne aspekte priključenja EU ovi učenici smatraju pozitivnijim od učenika koji pohađaju Versku nastavu, ali i da negativne aspekte ocenjuju negativnijim. Ovo bi mogla biti posledica nekoliko faktora: većeg ili analitičnijeg sagledavanja i dobrih i loših strana priključenja među ovim učenicima; većeg emotivnog značaja ove teme, pa time i donekle polarizovanijih stavova, ali i većeg nekritičkog (da ne kažemo: nepažljivog) pristupa ovoj skupini pitanja koja se ogleda u doslovnom prihvatanju svega ponuđenog, bez obzira na sadržaj.

Čini se, takođe, da su razlike dve grupe učenika pre svega stvar razlika u intenzitetu, a ne kvalitetu odnosa prema priključenju Srbije EU. Drugim rečima, i u jednoj i u drugoj grupi učenika najveće slaganje postoje u vezi sa istim pozitivnim ili negativnim aspektima priključenja. Pored toga, ukoliko se podaci u tabeli 35 tek i ovlaš pogledaju, lako se vidi da kolona “niti se slažem niti se ne slažem” uključuje makar trećinu učenika/ca iz obe grupe (retki su izuzeci od ovog pravila), što praktično znači da je neka vrsta dvojbe oko pristupanja Srbije EU glavna karakteristika mladih.

Tabela 35. Ocene različitih aspekata koristi priključenja Srbije EU

P47.	U kojoj meri se slažeš da će ulaskom Srbije u Evropsku uniju doći do sledećeg:		nimalo se ne slažem	ne slažem se	niti se slažem, niti ne slažem	slažem se	potpuno se slažem	prosek
1.	društvo će biti mnogo demokratičnije	GV	20.3	18.5	38.3	15.0	7.9	2.75
		VN	33.7	17.0	31.9	13.0	4.4	2.48
2.	znatno će se povećati životni standard građana/ki	GV	13.6	15.3	38.6	24.4	8.1	2.72
		VN	19.7	19.5	28.8	21.7	10.3	2.38
3.	suverenitet države biće ograničen	GV	13.0	11.6	46.7	17.7	10.9	2.98
		VN	19.6	11.9	40.0	19.4	9.2	2.83
4.	biće manje nezaposlenih	GV	11.9	13.2	31.9	31.9	11.1	3.02
		VN	20.0	13.5	25.4	30.9	10.2	2.87
5.	nacionalna bogatstva biće u rukama stranaca	GV	9.7	12.8	35.5	22.7	19.3	3.17
		VN	18.5	11.0	29.1	22.8	18.5	2.98
6.	uspostaviće se bolji odnosi s drugim zemljama	GV	10.1	10.4	31.2	31.6	16.7	3.29
		VN	18.8	13.2	28.5	25.5	14.0	3.12
7.	povećaće se socijalne razlike među građanima/kama	GV	10.2	16.7	43.0	18.1	11.9	3.35
		VN	19.5	12.8	43.6	15.5	8.6	3.03
8.	pravni sistem će biti pravedniji i delotvorniji	GV	13.0	15.2	39.9	21.5	10.4	3.05
		VN	23.2	15.8	40.9	13.8	6.4	2.81
9.	nacionalni identitet će biti ugrožen	GV	15.3	17.6	37.4	17.3	12.3	3.01
		VN	24.1	18.6	32.0	14.1	11.2	2.65
10.	povećaće se kvalitet obrazovanja	GV	10.9	13.0	35.8	25.9	14.4	2.94
		VN	20.1	13.9	29.0	23.3	13.6	2.70
11.	prevladaće materijalni interesi	GV	9.9	12.5	40.1	22.5	15.0	3.20
		VN	17.7	14.7	37.4	17.0	13.2	2.93
12.	prestaće korupcija u javnim službama	GV	18.4	16.2	38.3	16.2	10.9	2.84
		VN	27.7	17.5	37.0	11.4	6.4	2.51
13.	političari će odgovornije donositi odluke	GV	19.5	14.4	36.1	20.2	9.8	2.86
		VN	28.0	15.1	32.3	16.4	8.2	2.26
14.	stranci će postati vlasnici velikih kompanija	GV	11.1	10.5	35.3	25.8	17.3	3.28
		VN	17.2	11.8	33.0	23.4	14.5	3.06
15.	prava radnika biće puno bolje zaštićena	GV	11.9	10.5	36.7	26.4	14.4	3.21
		VN	20.0	14.3	32.6	23.0	10.1	2.89
16.	povećaće se sigurnost građana	GV	13.2	10.4	36.0	22.9	17.5	3.21
		VN	22.8	10.4	31.9	22.3	12.6	2.92

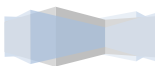
Korelati znanja i opštih stavova i vrednosti

Pored opisa u kojoj meri su učenici i učenice ovladale znanjima, stavovima i vrednostima koji su relevantni za aktivnu participaciju u demokratskom društvu, postavlja se pitanje u kojoj meri su ove varijable povezane sa dužinom pohađanja konkretnih izbornih predmeta, kao i sa socioekonomskim statusom učenika i učenica. To će nam omogućiti da potpunije i adekvatnije sagledamo razlike koje smo između učenika/ca koji pohađaju GV i Versku nastavu identifikovali na prethodnim stranama.

Imamo brojnih razloga za pretpostavku da bi tri faktora potencijalno mogla imati veoma bitnu ulogu: dužina pohađanja izbornog predmeta, školski uspeh i obrazovanje roditelja. Pored toga, brojna su pitanja koja bi nas mogla interesovati – da li su navedeni faktori važni izvori varijacija znanja i stavova mladih generelano govoreći, tj. na nivou uzorka kao celine; da li su oni biti faktori unutar dve grupe učenika itd. Ovde nas, međutim, pre svega zanima pitanje da li povezanost/razlike između dve grupe učenika opstaju i onda kada se navedeni faktori na neki način kontrolišu. Ukoliko se razlika gubi, imali bismo osnova za zaključak da su razlike između učenika “posledica” nekih opštijih i drugih razlika između učenika, van izbornog predmeta koji pohađaju. Ukoliko razlike pak ostaju, imamo osnova za neka drugačija hipotetisanja. Sprovedena je detaljna analiza, a ovde će biti prikazani samo najvažniji i najilustrativniji podaci. Iz ranije prikazanih podataka, odabrali smo one koji imaju poseban značaj, a u vezi sa kojima su razlike između dve grupe učenika identifikovane.

Poha anje izbornog predmeta i postignu e na testu znanja, društvena participacija i uverenja o suštini demokratije

U tabeli 36 prikazani su rezultati linearne regresione analize sa istim skupom prediktora – koji uključuje dužinu pohađanja izbornog predmeta, školsko postignuće, socioekonomski status (iskazan kao jedna mera, suma nivoa obrazovanja majke i oca) i vrstu izbornog predmeta – i različitim kriterijumskim varijablama. Značajni regresioni koeficijenti prikazani u tabeli sugerišu nam značaj konkretnog prediktora/faktora za konkretnu zavisnu varijablu onda *kada se ostali uklju eni prediktori drže statisti ki pod kontrolom*. Pre svega nas interesuje značaj izbornog predmeta kao prediktora. U situaciji kada je izborni predmet značajan prediktor, to praktično znači da se dve grupe učenika značajno razlikuju na

određenoj meri i onda kada se u obzir uzmu drugi potencijalni faktori koji su relevantni. U situaciji kada izborni predmet ne bi bio značajan prediktor, a neki drugi faktor jeste, mogli bismo pretpostaviti da se ranije identifikovane razlike između onih koji pohađaju GV i onih koji pohađaju Versku nastavu može svesti na neke druge, važnije razlike. Drugim rečima, ovakva analiza nam omogućuje da odgovorimo na pitanje da li razlike između dve grupe opstaju i onda kada se uzmu u obzir neki drugi faktori i da li mogu biti “objašnjene” potencijalnih razlikama dve grupe učenika/ca po nekim drugim kriterijumima.

Podaci prikazani u tabeli 36 vrlo jasno pokazuju tri važna nalazapodatka: 1. izborni predmet značajan je prediktor u svim slučajevima; 2. izborni predmet često je jedini značajan prediktor; 3. vrednosti regresionih koeficijenata su po pravilu najveće upravo za izborni predmet, čak i kada su neki drugi faktori takođe značajni. Zbog načina na koji je varijabla “izborni predmet” kodirana (0 – veronauka, 1 - GV), pozitivni koeficijenti impliciraju više skorove na odgovarajućim zavisnim varijablama kod učenika koji pohađaju GV i obrnuto. Sasvim konkretno govoreći, kada se drugi faktori ujednače i drže pod kontrolom, učenici koji pohađaju GV u poređenju sa učenicima koji pohađaju Versku nastavu pokazuju više nivoe znanja na testu, ocenjuju sopstvene nivoe informisanosti višim, češće volontiraju, sigurniji su u to da će u budućnosti glasati na izborima i više kao suštinske elemente demokratije ističu obrazovanje građana i postojanje političkih partija koje imaju različite stavove. Ovo je samo mali broj od ranije prikazanih varijabli, ali smo ih upravo posebno istakli kao potencijalno veoma bitne i, uostalom, kao varijable na kojima smo ranije već identifikovali značajne razlike između učenika/ca. Drugim rečima, razlike koje smo ranije već identifikovali na nivou jednostavnih, bivarijantnih povezanosti, opstaju i u složenijim analizama, što nam dodatno ukazuje na značaj izbornog predmeta za znanje, participaciju i ocenu osnovnih elemenata demokratije.

I neki drugi faktori značajni su prediktori analiziranih oblika participacije ili mišljenja (pre svega školski uspeh), ali nas u ovom trenutku primarno zanima podatak da značajnost izbornog predmeta znači da on pridodaje nešto razlikama u istim tim varijablama mimo onoga što može biti objašnjeno nekim drugim karakteristikama.

Tabela 36. Regresioni model znanja, aktivizma i uverenja o suštini demokratije

Prediktori	Znanje	Ocena informisanosti	Volonterski rad	Glasanje na budućim izborima	Važno za demokraciju: obrazovani građani	Važno za demokraciju: različiti stavovi političkih stranaka
Dužina pohađanja	.03	-.02	-.06	.03	-.01	-.03
Školski uspeh	.03	.08	-.08*	.13**	.16**	.08*
SES	.06	.01	.03	.11**	.01	.01
Izborni predmet	.18**	.19**	.13**	.19**	.15**	.12**
Adj. R^2	.04	.04	.02	.08	.05	.02

Pohađanje izbornog predmeta i vrednosne orijentacije

Sve što smo već rekli u vezi sa podacima koji su prikazani u tabeli 36, stoji i za važnost izbornog predmeta za intenzitet preferencije nekih bitnih vrednosti. U tabeli 37 prikazali smo mali uzorak vrednosti, mada sve što možemo konstatovati u vezi sa njima, važi i za neke druge vrednosti koje ovde nećemo prikazati. Kao i u vezi sa znanjem, participacijom i mišljenjem o demokratiji, učenici koji pohađaju GV su u poređenju sa onima koji pohađaju Versku nastavu više vrednuju jednakost, socijalnu pravdu i pripadnost evropskoj kulturi. Ove razlike smo ranije već identifikovali, ali one, dakle, opstaju i kada u obzir uzmemo i druge relevantne karakteristike. Karakteristike koje razlikuju one koji manje ili više prihvataju ove tri vrednosti jedino su vrsta izbornog predmeta koje učenik/ca pohađa i školski uspeh (koji samo nije značajan prediktor vrednovanja pripadnosti evropskoj kulturi).

Tabela 37. Regresioni model vrednosnih orijentacije

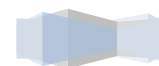
Prediktori	Vrednovanje jednakosti	Vrednovanje socijalne pravde	Vrednovanje pripadnosti evropskoj kulturi
Dužina pohađanja	-.03	.03	.03
Školski uspeh	.17**	.13**	.03
SES	-.06	.03	-.03
Izborni predmet	.14**	.09*	.12**
Adj. R ²	.04	.03	.02

Pohađanje izbornog predmeta, poverenje u institucije i ocene različitih aspekata priključenja EU

I poverenje u institucije, kao i odnos prema priključenju Srbije u EU pod “uticajem” su jedino vrste predmeta koje učenik/ca pohađa. Izborni predmet jedini je značajan prediktor ovde selekcionisanog skupa varijabli. Oni koji pohađaju GV u poređenju sa onima koji pohađaju Versku nastavu imaju više poverenja u osnovnu instituciju predstavničke demokratije (parlament) i EU. Pored toga, tim učenicima je važnost članstva Srbije u EU bitnija i intenzivnije zagovaraju pozitivne aspekte potencijalnog pristupanja Srbije EU.

Tabela 38. Regresioni model poverenja u institucije i ocena priključenja Srbije EU

Prediktori	Poverenje u parlament	Poverenje u EU	Važnost članstva u EU	Ulazak u EU: veća demokratičnost društva	Ulazak u EU: pravedniji pravni sistem
Dužina pohađanja	-.01	-.01	.04	.03	.01
Školski uspeh	.04	.06	.01	.06	.07
SES	.04	.00	.01	-.06	-.00
Izborni predmet	.09*	.10**	.11**	.15**	.16**
Adj. R ²	.01	.01	.02	.03	.03

ZAKLJUČCI

Građansko vaspitanje već skoro dve decenije nastoji da kroz sadržaje i metode nastave unapredi znanja, stavove i vrednosti učenika u cilju "podsticanja razvoja ličnosti koja je odgovorna prema svojim pravima i pravima drugih, otvorena za dogovor i saradnju i spremna da aktivno učestvuje u životu školske zajednice uvažavajući principe, procedure i vrednosti demokratskog društva", kako je to definisano Programom nastave i učenja za Gimnaziju⁶.

Nalazi ove studije pružili su mogućnost da se odgovori na pitanje da li je GV ostvarilo ovaj cilj, uporedivši rezultate učenika koji su slušali ovaj predmet u odnosu na one koji ga nisu birali tokom svog školovanja. Ukoliko se pokaže da učenici/e postižu bolje rezultate u stepenu znanja, imaju razvijenije pozitivne društvene vrednosti i stavove, možemo reći da je GV ostvaruje svoj cilj.

Pre nego što rezimiramo ukratko dobijene rezultate, postavlja se pitanje kako razumeti one rezultate koji pokazuju da zapravo nema značajnih razlika između ove dve grupe učenika. Razumevanje odsustva razlika između grupa ne može se dovesti u vezu isključivo sa uticajem GV. Ono što obe grupe učenika podjednako dobro poznaju, više se može pripisati efektima opšteg obrazovanja, informisanosti, društvenoj klimi i uticaja drugih predmeta poput Sociologije, Ustava i prava građana i drugih društvenih predmeta. Međutim, ima oblasti u kojima obe grupe učenika podbacuju, pa se može reći da te sadržaje podjednako dobro ne znaju što znači da mladi u Srbiji nemaju odgovarajuće prilike da ovladaju tim znanjima ni u okviru formalnog obrazovanja, a ni van njega. U tim slučajevima GV nije obuhvatilo ili nije doprinelo da učenici/ce ovladaju ovim sadržajima ili su drugi društveni uticaji (često negativni) značajnije delovali na njihovo razumevanje ili oblikovanje učeničkih stavova.

S druge strane, ono što učenici GV znaju bolje ili imaju više razvijene prosocijalne stavove i vrednosti, može se pripisati ne samo efektima GV, već i primarnim preferencijama za neke oblasti života i građanskog delovanja, kao i vrednosnim okvirima koji su rezultirali opredeljenjem za GV.

⁶ Pravilnik o Programu nastave i učenja za prvi razred gimnazije („Službeni glasnik RS – Prosvetni glasnik”, broj 12/18)

Konačno, možemo se zapitati i da li su učenici Verske nastave u nečemu jednako uspešni ili čak uspešniji, ako ne po specifičnim znanjima koja nisu ni obuhvaćena ovim predmetom, onda po usvojenim stavovima i vrednostima, koje (kao hrišćanske) ne bi trebalo suštinski da budu protivrečne GV, odnosno takođe treba da promovišu zainteresovanost za društvenu zajednicu, humani tretman drugih, prosocijalne vrednosti i sl.

Znanja. Rezimirajući dobijene podatke na delu testa znanja možemo zaključiti da učenici i učenice u proseku imaju ispod polovine tačnih odgovora na testu znanja. Razumljivo je da učenici/e koji slušaju GV, postižu bolji ukupni rezultat na testu koji obuhvata pitanja koja se odnose na teme specifično obuhvaćene ovim predmetom. Tako samo petina njih pokazuje nisko postignuće na testu (do 9 poena od ukupno 36), dok to važi za trećinu onih koji pohađaju Versku nastavu. Takođe i da veći broj učenika GV postiže visoke skorove na testu znanja nego što je to slučaj u drugoj grupi; dobro postignuće na testu (tačan odgovor na više od 75% pitanja, više od 27 bodova na testu), ostvaruje 5% učenika/ca koji pohađaju GV, a manje od 2% onih koji pohađaju Versku nastavu. Međutim, može se postaviti pitanje da li tim postignućem možemo biti zadovoljni? Kada se analiziraju pojedinačni odgovori, na mnoga pitanja obe grupe učenika su postigla slične rezultate, što govori o tome da ta saznanja nisu nužno ni sticana kroz nastavu GV.

Kada se analiziraju specifične razlike, one se ogledaju u višem nivou znanja učenika GV u pogledu razumevanja da građanske vrline predstavljaju brigu za interes zajednice, a ne samo civilizovano ponašanje kako veruje najveći broj učenika/ca Verske nastave. Takođe, oni su uspešniji na pitanjima vezanim za podelu vlasti, kao i u razumevanju uloge parlamenta, vlade i pravosuđa, civilnog društva, ulogu ombudsmana i nevladinih organizacija. Oni i nešto bolje razlikuju vrste društvenih uređenja i uslove ograničenja medijskih sloboda. Nasuprot njima, učenici Verske nastave veruju da se sloboda medija može ograničiti u demokratskim društvima i kada se mediji suprotstavljaju odlukama vlasti. Ovi učenici takođe slabije prepoznaju karakteristike autokratskog uređenja, u odnosu na svoje vršnjake koji pohađaju GV, mada čak preko četvrtina obe grupe učenika pripisuje karakteristike autokratskog vođe demokratskom političkom uređenju.

Obe grupe učenika su jednako nedovoljno uspešne (manje od 50% tačnih odgovora) u prepoznavanju kako demokratska vlast, u kontekstu izbora, najbolje štiti političke interese svojih građana i građanki, smatrajući da je to zapravo podsticanje građana i građanki od strane vlasti da izađu na izbore, što samo svedoči o snažnoj društvenoj polarizaciji oko izbornog procesa, neuviđanja kompromitovanja izbornih uslova, ali i svojevrsnoj „normalizacije“ političke prakse mešanja vlasti u izborni proces. Isto važi i za prepoznavanje

slobode okupljanja kao građanskog prava, zatim konvencije, kao međunarodnog pravnog instrumenata za zaštitu ljudskih prava, Evropskog suda za ljudska prava, kao ustanove Saveta Evrope i delatnosti drugih međunarodnih organizacija, UNESCO, OSCE i sl. (uz neznčajnu prednost učenika GV). Slično, slabije razumevanje asimilacije kao pozicije manjinske grupe od koje se očekuje da prihvati kulturu dominantne grupe ispravno prepoznaje manje od polovine učenika u obe grupe. Postignuće učenika/ca je relativno nisko i na skupini pitanja koja se tiču prepoznavanje tipova odnosa prema drugim narodima (etnocentrizam, rasizam, ksenofobija), uz prednost učenika GV u prepoznavanju pluralizma.

Učenici su ipak uspešnji (i to skoro jednako), u odnosu na prepoznavanje prava na rad, kao i prava na ispovedanje vere (pitanje sa najvećim brojem tačnih odgovora, 75-80% u obe grupe učenika).

Obrasci društvene participacije. Učenici/e koji pohađaju GV, u poređenju sa onima koji pohađaju Versku nastavu, svoju informisanost o dnevno-političkim dešavanjima pozitivnije ocenjuju i više se oslanjaju praktično na bilo koji izvor informisanja; to bi nam, uz izvesne ograde, moglo sugerisati da se dve grupe učenika razlikuju s obzirom na medijske prakse i trud da se potpunije informišu o dešavanjima u zemlji. Pored toga što su aktivniji “konzumenti” medija, učenici/e GV su aktivniji i u raznim oblicima društvene participacije. Karakteriše ih, da tako kažemo, izraženiji participativni stil u raznim oblastima ličnog i društvenog života: češće volontiraju u zajednici; češće učestvuju u donošenju važnih odluka u porodici ili školi, a češće su i u direktnom kontaktu sa stukturama vlasti, bilo neformalno ili na nekonvencionalan način (protest ili peticije), bilo formalno (npr. kontaktiranje lokalnog političara). Ta grupa učenika/ca je ne samo trenutno aktivnija, već i spremnija da u tim ili sličnim društvenim praksama učestvuje i u budućnosti. Ocena učešća na izborima, potpistivanja peticije, uključivanja u medijsku diskusiju i kontaktiranja političara, kao i osnivanja nevladine organizacije razlikuju se među učenicima/cama iz dve grupe i to “u korist” onih koji pohađaju GV.

Ipak, ni ovde se ne možemo oteti utisku da širi društveni faktori imaju značajnu ulogu koja se ogleda u homogenizaciji mladih u ovom smislu i nivelisanju, pa i “gušenju” razlika između dve grupe učenika/ca. Pod time mislimo na ono što su karakteristike mladih u celini, bez obzira na to koji izborni predmet pohađaju. Iako neke razlike između dve grupe učenika i učenica u tom smislu nesporno postoje, bilo koji oblik društvene participacije je među mladima veoma retko zastupljen. Politički angažman je, uz to, na veoma lošem glasu. Razlozi za to mogu ležati u nedovoljno razvijenom volonterskom sektoru u društvu ili nedovoljno podsticaja za društvenu i politički participaciju, zbog čega iz odgovora nije jasno

da li do toga dolazi zbog toga što učenici generalno nemaju priliku da to čine ili ne žele da se u ovakve aktivnosti uključuju. U svakom slučaju, predmeti poput GV su u vrlo nezavidnom položaju – da bi ostvarili svoje planirane ciljeve, potrebno je ne samo da kod učenika/ca podstaknu razvoj građanskih kompetencija, već i da nadjačaju “sile” koje vuku u drugim ili suprotnim pravcima.

Stavovi i vrednosti. Do veoma sličnih zaključaka dovode nas i podaci koji se tiču stavova učenika/ca prema važnim aspektima demokratskog društva i njihovih vrednosnih preferencija. Mišljenja dve grupe učenika i učenica o tome šta čini suštinu demokratije se u nekim bitnim aspektima razlikuju. Ideja participativne demokratije je u neku ruku prihvaćenija među onima koji pohađaju GV. Ti učenici/e važnijim za demokratiju smatraju političku obrazovanost građana/ki, postojanje stranaka sa različitim stavovima, slobodu medija, aktivnosti nevladinog sektora. Ipak zabrinjava stav više od četvrtine mladih iz obe grupe smatra da je važno da građani/ke podržavaju svaku odluku vlade ili da gledaju samo svoje interese (što je inače značajno izraženije gledište među onima koji pohađaju Versku nastavu). Slično, većina i jednih i drugih učenika/ca slobodu medija prepoznaje kao nepovoljnu ili nedovoljno bitnu za demokratiju; to je verovatno pre pokazatelj odnosa prema kvalitetu i načinu pisanja štampe, pa se takva „sloboda štampe“ negativno konotira. Čini se da je mišljenje mladih o demokratiji generalno u dobroj meri odraz percepcije problema demokratije u praksi u srpskom društvu.

I vrednosne preferencije mladih iz dve grupe su generalno govoreći slične. Porodica predstavlja najvažniju vrednost za obe grupe učenika, a potom slede pravda i lična sloboda, prijatelji, slobodno vreme i privatnost doma. Individualizovani i privatizovani aspekti vrednosnih preferencija ili univerzalno važna načela slobode i pravde za njih imaju nesporan značaj. Tamo gde postoje razlike one ukazuju da učenik/e koji pohađaju Versku nastavu u nešto većoj meri vrednuju veru i tradiciju, a učenici koji pohađaju GV pripadnost evropskoj kulturi, zaštitu manjina, slobodu medija, jednakost svih ljudi i socijalnu pravdu. Obrisi dinstinkcije između tradicionalističko-konzervativnog nasuprot liberalno-modernističkom vrednosnom profilu naziru se u odgovorima učenika i sugerišu da prvi više karakteriše učenike/ce koji pohađaju Versku nastavu, a drugi one koji pohađaju GV. To je svakako u vezi sa, između ostalog, i preferencijom samog izbornog predmeta, ali i sa važnošću faktora „socijalnog zaleđa“ učenika/ca, pre svega razlikama u nivou obrazovanja roditelja.

Sasvim u skladu sa tim, a verovatno i pod uticajem opštijih vrednosnih preferencija, podaci su nam ukazali na to da mladi u najvećoj meri imaju poverenje u sebe i sebi bliske osobe – roditelje i prijatelje. U vezi sa institucijama društva i države, drugim rečima, postoji

izražena kriza legitimiteta o kojoj mladi izveštavaju. Razlike između dve grupe mladih u tom smislu gotovo da potpuno izostaju. Razloga za nezadovoljstvo radom institucija koji vode gubitku poverenja u njih je, nažalost, na pretek, pa se verovatno i ovde očituju efekti opštijeg društvenog konteksta. To, najzad, možemo pretpostaviti i u vezi sa odnosom mladih prema Evropskoj uniji o kojoj, da tako kažemo, mladi “ne znaju šta da misle” (najviše je neodlučnih u vezi sa različitim aspektima priključenja), čemu sigurno “kumuju” i ambivalentne poruke same političke elite na tu temu, kao i odstustvo jasne strategije i čvrste posvećenosti toj ideji među kreatorima politika na nacionalnom nivou.

U vezi sa ovim možemo ponoviti ono što smo konstatovali i u prethodnoj studiji.⁷ Verovatno da je problematični tok tranzicije zemlje zajedno sa isključenošću mladih iz političkog života doveo do toga da se srednjoškolci/ke u značajnoj meri okrenu od javne sfere, budu veoma nezainteresovani i nepoverljiviji prema njoj. Značaj razmatranja ovih rezultata posebno se ogleda u svetlu napora da se kroz uvođenje predmeta GV upravo podigne nivo građanske svesti kod mladih, budućih nosilaca građanskog demokratskog društva. Sasvim je razumljivo da efekat nastave koja se odvija jedan čas nedeljno u statusu izbornog predmeta ima manji efekat u odnosu na svakodnevne kontinuirane društvene uticaje, od porodičnog i vršnjačkog nivoa do šireg društvenog konteksta i medija.

Preporuke

Na osnovu nalaza istraživanja nije moguće formulisati sasvim precizne preporuke niti je to, uostalom, i bio glavni cilj ovog istraživanja. Detaljne i sasvim specifične preporuke koje se tiču sadržaja predmeta GV, realizacije nastave na tom predmetu i statusa samog predmeta GV unutar obrazovnog sistema ili društva u celini date su u našoj prethodnoj studiji na koju upućujemo zainteresovanog čitatelja ili čitateljku⁸. Ovde ćemo stoga u formi preporuka ponuditi tri načelne sugestije ili završna komentara na koja nas upućuju nalazi koji smo prikazali na prethodnim stranama, a koja su značajna kako za potpuniju realizaciju ciljeva i ostvarivanje ishoda nastave GV, tako i unapređenja obrazovno-vaspitne funkcije škole u celini.

- **Šta god da biraju, važno je da svi učenici imaju mogućnost da unaprede stavove i znanja podjednako važna za sve građane.** Više puta istakli smo činjenicu da se

⁷ Džamonja Ignjatović T., Baucal A., Pavlović Z., Damnjanovic K. (2019) *Punoletstvo i zrelost građanskog vaspitanja- Evaluacija efekata*, Gradjanske inicijative, Beograd

⁸ Džamonja Ignjatović T., Baucal A., Pavlović Z., Damnjanovic K. (2019) *Punoletstvo i zrelost građanskog vaspitanja- Evaluacija efekata*, Gradjanske inicijative, Beograd

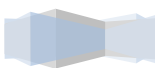

dve grupe učenika i učenica značajno razlikuju u vezi sa nekim od analiziranih znanja, stavova ili vrednosti, ali da, u celini posmatrano, postoje neki opšti i zajednički trendovi. Pri tom, registrovani obrasci među mladima ukazuju na to da su potencijali za kritički odnos prema vlasti, kooperativnu akciju sa drugima koja počiva na principima solidarnosti i koja za cilj ima dobrobit zajednice kao celine među mladima relativno slabo razvijeni. To praktično znači da i jedan i drugi predmet “padaju na testu” ukoliko mlade samerimo prema nekim apsolutnim kriterijumima ili demokratskim normama.

- **Isključivanje jednog izbornog predmeta izborom drugog predmeta nije dobro.** U duhu ovoga što je upravo izrečeno, sledi i da je i izbor pred kojim se učenici/e nalaze u kontekstu odabira Građanskog vaspitanja ili Verske nastave pomalo nefer ili “neprirodan”. Neka vrsta rivaliteta, pa i suprotstavljanja predmeta koji, makar u teoriji, imaju vrlo slične ciljeve i zacrtane ishode izgleda kao nepotrebno rasipanje energije među onima koji bi trebalo da budu saradnici na zajedničkom projektu.
- **Uključivanje sadržaja u sve druge predmete tako da prožimaju školovanje, ne samo GV sa malim fondom časova i ovim statusom izbornog predmeta.** Najzad, iznova i iznova smo skretali pažnju na to da prikazane podatke ne možemo na pravi način razumeti ukoliko makar ne pretpostavimo da su oni delom i posledica nekih drugih faktora, kako onih unutar obrazovnog sistema, tako i društva u celini. Očekivati da je građanske kapacitete i demokratsku političku kulturu mladih moguće razviti *samo* (da ne kažemo: jedino) unutar predmeta koji ima mali fond časova i izborni status nije realno. Čak i u situaciji da je sve što se tiče realizacije nastave GV u savršenom redu (a, nažalost, nije), ta nastava se ne dešava u socijalnom “vakuumu”. Podsticanje autonomije, prodemokratskih stavova i vrednosti “na kašičicu” je nužno ograničenih dometa. U dugoročnom interesu ovog društva je da sadržaji koji se obrađuju na časovima GV, načini na koje se nastava realizuje i, najzad, planirani ishodi, budu na različite načine infiltrirani u nastavu drugih predmeta.

Ograničenja istraživanja

U odnosu na veći broj istraživanja iz naše sredine (pa i šire) koja o efektima nastave GV sudi na osnovu ispitivanja koja su realizovana samo sa učenicima i učenicama koji

pohađaju nastavu GV, ovo istraživanje prevazilazi taj važan nedostatak tako što do zaključaka dolazimo poredeći one koji pohađaju GV sa onima koji pohađaju Versku nastavu, a, koliko-toliko, ujednačeni su po nekim drugim karakteristikama, jer potiču iz istih škola. Ipak, **iako su rezultati ukazali na neke razlike i prednosti učenika koji su pohađali GV, možemo se zapitati da li su te razlike posledica GV ili su interesovanja i stavova ovih učenika (i njihovih roditelja) koji su potencijalno mogli dovesti i do izbora GV.** U našim podacima smo videli da se dve grupe učenika/ca ne razlikuju po nizu demografskih karakteristika, ali da je ono što ih bitno razlikuje nivo obrazovanja roditelja. Obrazovanje je jedna od suštinskih varijabli za gotovo sve politički relevantne stavove, vrednosti i oblike ponašanja, pa ne možemo isključiti mogućnost da je deo razlika koji između dve grupe učenika postoji zapravo ukazuje na indirektne efekte faktora socijalnog zaleđa, poput obrazovanja roditelja i povezanog socio-ekonomskog statusa. Možemo, međutim, biti prilično sigurni da se dobijene razlike ne mogu time jedino ili potpuno objasniti jer smo pri analizi korelata znanja i opštijih stavova i vrednosti nivo obrazovanja roditelja, koje smo ovde smatrali pokazateljem socio-ekonomskog statusa učenika, statistički kontrolisali u regresionim modelima, pokazavši da je ono relativno nebitan faktor selekcionisanog uzorka orijentacija mladih, a da značaj pohađanja GV opstaje i kad se drugi faktori uzmu u obzir.

Jedno drugo ograničenje dizajna ovog istraživanja je veći problem. Iako smo se trudili da tu terminologiju uglavnom izbegavamo, često se makar implicitno podrazumeva da su registrovane tendencije mladih “efekti” Građanskog vaspitanja ili Verske nastave, a prepreka takvom zaključivanju je niz faktora. Pre svega, **grupu učenika/ca koje smo poredili a koji pohađaju jedan ili drugi predmet barem jednim delom čine oni koji su pohađali i jedan i drugi.** Jednom izabrani izborni predmet se, drugim rečima, u nekom trenutku tokom školovanja može promeniti, što je ovde i bio slučaj, pa identifikovani “efekti” nisu “čisti efekti” samo jednog od dva predmeta. Dalje, poređenjem dve grupe učenika, **poredimo dve grupe mladih koje se razlikuju ne samo po pohađanju različitih izbornih predmeta, već i po drugim faktorima** za koje znamo da ih razlikuju (npr. obrazovanje roditelja), ali i nekim drugim koje nismo registrovali, a i jedni i drugi mogu dovesti do registrovanih razlika. Najzad, i verovatno i najvažnije, **da bismo mogli govoriti o efektima nečega, moramo o tome zaključivati tako što ćemo porediti stanje “pre” i stanje “posle”.** Ako na kraju srednje škole ispitamo dve grupe učenika koji pohađaju dva predmeta i utvrdimo neke razlike, a *nemamo* podatke o tome da li su se dve grupe učenika po istim tim merama razlikovale u nekoj ranijoj tački tokom školovanja (npr. u trenutku kada biraju izborni predmet), ne možemo biti sigurni da li prisustvo razlika treba pripisati pohađanju

nekog predmeta, da li se tu radi samo o pojačavanju već postojećih razlika i tendencija, i o jednom i o drugom ili ni o jednom ni o drugom. “Test-retest” dizajn istraživanja koji bi se bavio ovom temom ostaje zadatak nekih narednih istraživanja.

Opšti zaključak

S obzirom na sve navedeno, možemo zaključiti da **razlika između učenika/ca koji pohađaju Građansko vaspitanje i onih koji pohađaju Versku nastavu nedvosmisleno postoji** u pogledu učeničkih znanja, stavova i obrazaca participacije. Ostaje, međutim, pitanje **da li su te razlike izražene u dovoljnoj meri**, s obzirom na druge društvene uticaje koji su sveprisutni i lako mogu nadvladati “uticaj” jednog predmeta sa statusom izbornog koga učenici slušaju jednom nedeljno. Imajući u vidu da se Srbija nalazi u sveobuhvatnoj (produženoj) društvenoj tranziciji u kojoj se dešavaju krupne promene na svakom planu (političkom, institucionalnom, ekonomskom, kulturnom, identitetskom itd.) očekivanja od Građanskog vaspitanja su bila i ostala veoma velika, a moguće i - prevelika. “Efekti” ovog predmeta su možda mali, ali je važniji zaključak svakako taj da oni postoje. Stoga, pre nego da zaključimo da je “čaša do pola prazna”, možemo konstatovati da je “do pola puna”.

Izdavač

Građanske inicijative
Kneza Miloša 4, Beograd
www.gradjanske.org

Autori izdanja

Zoran Pavlović, Tamara Džamonja Ignjatović, Aleksandar Baucal, Kaja
Damjanović.

ISBN

978-86-902256-0-6

